

cercă.

La alcătuirea unui dicționar etimologic cuvintele cele mai „grele“ nu sânt totdeauna cele cu etimologie necunoscută sau nesigură, ci de multe ori cele a căror origine este evidentă. Un astfel de cuvânt este verbul românesc *cercă*, cu o mulțime de înțelesuri care nu numai că nu sânt atestate pentru lat. *circare*, dar care nici nu se prea potrivesc cu accepțiunile acestui cuvânt. Dacă n'ar exista ital. *cercare*, franc. *chercher* etc., cu sensuri asemănătoare, ne-am putea chiar întrebă dacă *cercă* al nostru, care uneori e sinonim cu „cere“, nu derivă cumva din **quaericare*, care se potrivește atât de bine și din punct de vedere formal.

Intre înțelesurile cuvântului românesc găsim bunăoară pe cele următoarele: „a căută“, „a probă“, „a examină“, „a vizită“, „a încălcă“. Dacă traducem nemțește aceste cuvinte, avem „suchen“, „versuchen“, „untersuchen“, „besuchen“, „heimsuchen“. Aceste corespondente germane ni sânt de sigur foarte prețioase, dar un lexicograf nu trebuie să creadă că, indicând asupra lor, a explicat de fapt trecerile de la un înțeles la altul. Mai întâiu, pentru că drumul pe care l-au străbătut cuvintele germane nu trebuie să fie același ca cel apucat de cuvântul românesc și apoi pentru că în nemțește schimbarea de înțeles se datorește acelui element nou — prefixul sau adverbul — care lipsește cu totul în românește.

De aceea analogia limbei germane trebuie să rămână pentru noi o indicație — de sigur, valoroasă — o analogie — fără îndoială lămuritoare, — dar istoria cuvântului românesc va trebui să încercăm s'o lămurim din materialul însuși al limbei noastre.

Vom face această încercare cu atât mai bucuros, cu cât ni se dă ocazia să ilustrăm cu un nou exemplu câteva din constatările de natură principiară pe care le-am schițat în studiul dedicat lui H. Schuchardt „Din perspectiva Dicționarului“ (II).

Precum, din forma actuală a unui cuvânt romanic, reconstruim adesea tipul „latin-vulgar“, astfel cred că, în cazuri ca

cel de față, când cuvântul nu e atestat în fraze latinești, sântem în drept să reconstruim împărecheri cu alte cuvinte, din care s'ar putea explica dezvoltarea semantică pe teren romanic. De sigur că, ca toate reconstrucțiile, și acestea indică numai posibilități de explicare, nu cuprind explicarea înșasi. Dar prin asemenea încercări, confirmate în urmă adesea prin descoperiri nouă, am ajuns, în filologia romanică, să pădrundem dincolo de limba conservată în monumente scrise și am câștigat acea agerime de vedere, care ne face să distingem reconstrucțiile artificiale și neversimile de cele ce corespund firii limbei vorbite de poporul roman.

Posibil ar fi ca o construcție *circare oculos* să fi însemnat „a-și face ochii roată, a-și roti privirile, a se uita de jur împrejur“, sens, din ^{el}s'a putut desvoltă ușor cel de „a căută“ sau „a se uită cu atențiune = a examină“. Prin cunoscutul fenomen de înlocuire a complementului drept cu un instrumental (cf. încur cail pe livadă „îi fac se alerge“ — încur livada cu cail „o străbat alergând“; îndrept pușca spre ea — îndrept cu pușca în ea etc.) s'a putut zice și *circare locum cum oculis* „a încunjură locul cu privirea = a examină“. Latinescul medieval *circator* „Wächter“ s'ar legă bine de acest înțeles, întemeiat pe o imagine concretă, deci apropiată de mentalitatea populară. Și în italienește găsim, la Dante și la alți scriitori, *cercare con l'occhio* „investigare col guardo“. În românește avem, la Stolnicul Dumitrache, o construcție care de asemenea se potrivește cu această explicare: „Turcii, dupăce au trecut în Lichirești, cercându-și în preajmă (= examinând împrejurimile = rotindu-și ochii de jur împrejur) și văzându-se fără zătigneală, se îndreptară noaptea către Slobozie“.

Diez (EW s. v.) relevă faptul că lat. *circare* e întrebuințat de inginerii hotarnici. În graiul acestora *a cercă o moșie* trebuia să însemneze „ringsum abgehen“, deci „a face ocolul ei măsurând-o“. Acest înțeles pare a se fi păstrat în limba românească căci iată ce cetim în documente vechi: „Au luat hotarnici pe Timuș Crupențchi logofițel și hotărînd Timuș logofițelul, au făcut satul în trei bătrâni pol... cu care hotărîturi neodihnindu-se (= nemulțumindu-se) răzășii și plângându-se de strâmbătate..., au fost poroncit Măria Sa d-sale lui Toderășcu Cantacuzino și d-sale Manolache Sturza Clucer, ca să vie aice *să cerce acea moșie*“

(a. 1741, Uricariul XV, 311). Prin extensiune s'a zis și *a cercă hotarele* sau *semnele unei moșii*, corespunzând germanului „die Grenzen (Grenzsteine) abgehen“. Astfel, într'un document de pe la a. 1650, Câmpulungeni scriu Bistrițenilor despre un Dornean care ar fi călcat hotarul: „Nu ne-[a]u fost vreme acum să ne cercăm hotarele..., că vremile sintu cum sintu“ (Iorga, Doc. Bistr. I, 91). În alt document, de la 1729 cetim: *Să cerci sămnele și pe unde ar fi stricate sămnele, să le pui la loc*“ (Uricariul, XXII, 410). Din asemenea construcții s'a putut ușor naște sensul de „a cercetă cu de-amănuntul“, „a examina“.

E cunoscut ce urmări grave are adesea asupra dezvoltării semantice a unui cuvânt contagiunea la care e expus prin contactul des cu alte cuvinte, care-i împrumută o parte din înțelesul lor. Nota aceasta nouă care i se adaugă poate mai în urmă să devină tot mai accentuată, până când întunecă sau înnăbușește cu totul ideea etimologică. Exemple pentru asemenea contagiuni am adus, din limba română, în studiul citat (p. 14—15) și tot acolo (p. 7—8) am adus și exemple pentru dezvoltarea unei note, la început accesorie, pe socoteala ideii fundamentale a unui cuvânt. Acest caz s'a întâmplat cu *circare* chiar în latinește. La origine, *circare* cuprindea, precum am spus, numai ideea de „cerc“ gândită verbal, deci „facerea unui cerc“, „cuprinderea într'un cerc“ „mișcarea într'un cerc“ etc.: *circare montem* eră deci „cuprinderea muntelui într'o mișcare încercuitoare“, „înconjurarea lui“. La această idee s'a adăogat însă nota: „în mod stăruitor, neîntrerupt“, care a devenit din ce în ce mai accentuată, încât ideea etimologică de „cerc“ „înconjură“ s'a palizit și a putut chiar dispărea. Georges atestă din inscripții *circat totam regionem*, care nu mai însemnează „înconjoară toată regiunea“, ci „überall durchwandern“, deci „a cutreiera, a străbate de la un capăt la altul, a umbla în lung și în lat“¹. De acest sens se

¹ Un caz analog s'a întâmplat în românește cu verbul *a încunjură*, care la început însemnă „a se mișcă în jurul unui lucru, a umbla de jur împrejur“: A încunjurat casa. Ca și la lat. *circare*, acestei idei i s'a adăogat cea de „mult, în mod stăruitor“, încât cu timpul nota această nouă devenind cea predominantă, cea etimologică a fost dată uitării. Astfel în exemplul: „Tatăl său, căutându-și copilul, încunjură drumurile și cărările ca să-l afle“ (Mineiul 1776 f. 180), nu mai e vorba de o mișcare în jurul unui lucru, ci de o umblare continuă, de o alergare dintr'un loc într'altul, de o cutreierare.

leagă ital. *cercare* „a străbate, a cutreieră“ în „*cercar tutto il mondo come Ulisse*“, de sigur și albanezul *kerkorî*, care, în dialectul gheg, are înțelesul de „a călători“ (G. Meyer, AEW. s. v.).

Acest înțeles îl găsim la Bălcescu, despre care știm că avea un stil arhaizător și presupunem deci că va fi imitat pe cronicari: „Tăbări, pornind cete în toate părțile, carele mai mult de opt zile *cercară țara*, arzând orașele, hrăpind bucatele, robind pe locuitori“ (Ist. Mih. Vit. 229/30). Deși în nemțește *cercă* s'ar putea traduce în acest caz prin „*heimsuchen*“, cred că nu avem a face cu o desvoltare din sensul de „a căută“, despre care vom vorbi mai jos, ci *a cercă țara* însemnează aici „a o străbate în lung și în lat“. Dacă astăzi sântem aplecați să explicăm pe *cercară țara* în citația lui Bălcescu prin „făcură incursiuni prădalnice“, e pentru că sântem aplecați să dăm verbului o complinire de înțeles care nu-i aparține la origine lui, ci ambianței în care se găsește.

Omul, învățând o limbă — și, înainte de toate, deprinzând limba sa maternă — totdeauna interpretează și învață înțelesul cuvintelor prin abstracție din analiza frazelor în care îl aude. În aceste fraze de multe ori e exprimat și scopul pentru care se întâmplă acțiunea („prădarea“ în cazul citat de Bălcescu). Astfel scopul unei acțiuni de multe ori ajunge să facă parte integrantă din sensul verbului, iar acest scop putând varia, sensul să primească fel de fel de nuanțe nouă, ce-l duc pe căi nouă de desvoltare semantică¹.

A căutat toată țara să afle un vraciu ar trebui scris cu virgulă după cuvântul „țară“, căci partea dintâiu a frazei are înțelesul: a cutreierat, a străbătut toată țara (complement), iar

¹ Cf. *Din perspectiva Dicționarului II*, p. 9–10. La exemplele date acolo mai adăogăm câteva:

a căută a însemnat mai întâiu „a privi, a examină, a cercetă cu atențiune, cu de-amănuntul“, și numai când i s'a adăogat ideea scopului: „spre a găsi (ceea ce se pierduse)“ s'a născut sensul actual, echivalent cu franc. „*chercher*“, germ. „*suchen*“;

a împărți însemnă „a face în părți“, sens care explică de ce, mai ales în limba veche, el era sinonim cu „a despărți“. Abia după ce i s'a adăogat ideea scopului: „spre a putea da fiecăruia partea sa“ s'a ajuns la înțelesul actual de „a distribui“;

a închină însemnă „a plecă spre înainte (capul, partea de sus a corpului)“; după scopul sau după înțelesul simbolic ce se dădea acestei aplecări a capului spre înainte, se explică accepțiunile cuvântului: a se rugă = a se

partea a doua eră explicativă: cu scopul de a găsi un medic. De aceea mai de mult găsim în loc de „să“ și „pentru să“: „Nu va putea nime să cearce pre loc strein, pentru să găsească comoară“ (Pravila Mold).

La origine deci, unitatea semantică (verb transitiv + complementul său) eră *a cercat toată țara*; cu timpul însă, făcându-se o legătură tot mai strânsă între verb și scopul acțiunii, unitatea semantică deveni *a cercat să afle*. Indată ce echilibrul semantic s'a deranjat în felul acesta, vechiul complement *toată țara* a putut fi înlocuit, din punct de vedere sintactic, printr'un adverb local, de ex. prin *pretutindeni*, care, ne mai fiind esențial, ci mai mult întregilor, a putut fi chiar omis. În construcția: *a cercat (pretutindeni) să afle un vraciu*, complementul cel nou e *un vraciu*, iar acesta nu mai depinde de *afle*, ci de noua unitate semantică *a cercat să afle*, care, întocmai ca „a umblat să afle“ primește sensul de „și-a dat silința, s'a străduit să afle“. Acest înțeles e foarte des: *Cercă* traiu mult să custe (Varlaam). *Cearcă* să ridice un zid (Alecsandri). *Cerca* a surâde (Eminescu) etc. După analogia sinonimelor „a se strădui, a se sili, a se trudi“ găsim și întrebuințarea reflexivă: *Să cearcă* să otrăvească pe cineva (Pravila Mold). *Te cerci* a-i dovedi (Odobescu). *Se cercă* să zică ceva (Ispirescu) etc. Și în italienește: *Cercavan* d'ucciderlo (Crusca).

A cercat să afle (= a umblat să afle = și-a dat silința să afle) ajunge astfel să exprime, în românește, ca în cele mai multe limbi române, aceeași idee ca „a căută“. Acest înțeles e foarte răspândit în Moldova și Transilvania de nord: *Unde-l cerci*, acolo-l afli (Varlaam). *Tâlharii* să se *cerce* și să se *prindă* (Șincai). *Cercând* așa, n'au găsit nici o casă (Sbiera) etc. Intrat odată în sfera de sinonimie cu „a căută“, el s'a putut orienta după acesta și în privința felului de a fi construit. În limba vânătorilor bunăoară, *circavit silvam ut reperiet cervum* (la origine: „a încunjurat“, apoi) „a cutreierat, a bătut pădurea să plecă în semn de adorare; a se devotă = a se plecă în semn de devotament; a se supune = a se plecă în semn de supunere; a aprobă: în semn de aprobare; a salută: în semn de reverență;

a încunjură, citat și mai sus din cauza sensului apropiat cu al verbului *cercă*, are și înțelesul de „a evita“, care s'a născut prin adausul scopului; spre a nu întâlni; apoi înțelesul vechiu de „a ocroti“ = a luă la mijloc spre a feri de atacuri.

găsească cerbul“, a putut deveni *circavit cervum in silva* = „a căutat cerbul în pădure“, omițându-se cu totul *ut reperiet*, ca de sine înțeles, fiindcă eră cuprins în ideea sinonimului „căută“.

Când un cuvânt, într'una din accepțiunile sale, exprimă același lucru ca una din accepțiunile altui cuvânt, atunci de cele mai multe ori această sinonimică parțială îl face să prinească și alte înțelesuri ale cuvântului cu care s'a întâlnit în drum. Spre ilustrarea acestui fenomen poate servi — afară de exemplele aduse în studiul pomenit la pag. 12—13 — mai ales verbul *a câștigă* care în Munții Apuseni, ajungând să însemneze „a griji“, în forma reflexivă a primit și înțelesul de „a se cuminecă“, pe care-l are „a se griji“.

Devenit odată sinonim cu „a căută“, *a cercă* l-a urmat și mai departe din punct de vedere semantic, primind și celelalte înțelesuri ale acestuia.

Astfel sensul „a privi“, pentru care am dat mai sus un exemplu, dacă nu derivă din *circare oculos*, s'a putut orienta după *căută* = privi.

Germanul „suchen — versuchen“ e o indicație că tot din sensul „a căută“ se poate naște cel de „a probă“. Acest înțeles de „essayer“ e răspândit și în dialectele din nordul Italiei (cf. Dicționarul meu etimologic No. 342, Lork, *Alberg. Sprachdenkm.* 178, *Arch. glott.* I, 351, 362, 377). El se găsește și la noi: Absolut: Cearcă, și vom vedea ce voinic ești (Sbiera). Construit cu do a ră, dacă, de: Inchide ochii pentru ca să cercă dacă poate trece podul cu ochii închiși (Șezătoarea). Transitiv: Să cercăm vinul de-i bun (Doine). Cearcă șalul (Alecsandri).

De la „a probă = a încercă“ ajungem la „a pune la încercare“: Relele și s'au trimis din cer, ca să se cercă credința ta (Marcovici). Să nu cercăm răbdarea lui Dumnezeu (Sbiera).

Precum „căută“ are și înțelesul de „a vizită“ (cf. și lat. *visare — visitare* pe de o parte, germ. „suchen — besuchen“ pe de alta), tot astfel și *cercă*, deși sensul acesta e destul de rar: De-l va cercă neștine, să-i spună că s'au dus acasă (Șincai). Tinerimea cercă academiile (a. 1827, Ardeal). Poate că nici crâșmăriței nu-i era tocmai urit a sta între noi, de ne cercă (= vizită sau căută?) așa des (Creangă). Cu atât mai des îl întâlnim la derivatul *a cercetă*, care se întrebuințează, în limba veche, și pentru „a se duce la cineva spre a-i aduce ajutor, consolație etc.“: Pe

care om îl iubeaște Dumnezeu, pre acela și cercetă (Varlaam). Bolnav [am fost] și m'ați cercetat (Marcovici). Astfel *cercetare*, la scriitorii vechi, are une-ori chiar înțelesul de „mângâiere, consolare” : Tămăduiaște, curată, neputința patimilor mele, în vrednicindu-mă cercetării tale (Mineiul 1776). De acest sens se leagă și paduanul *tserkar*, tirolezul *k'ark'e* „a mângâia, consolă” „trösten” Meyer-Lübke, REW. no. 1938.

Am spus mai sus că limba inginerilor hotarnici ne-a dat pe „a cercă hotarele, din care s'a putut naște înțelesul de „a examina”. Același sens, precum și cele de „a studia, sondă, rechi-zitionă” etc., s'au putut desvoltă însă și pe terent românesc, din cel de „a căută (cu de-amănuntul)”. Într'adevăr, în locul lui *medicul i-a cercat pulsul*, întrebuințat de Eminescu, se zice mai des *i-a căutat pulsul*. Alte exemple : Tu cerci de-amănuntul inima și zgăul (Dosofteiu). Mai nainte de ce nu vei cercă, nu huli (Letopisește II 62/11). Nu numai letopiseșul nostru, ce și cărți streine am cercat (ib. I 95/19). Nu cercă marea cu degetul (Proverb). Poate să cearce prin toate casele (Pravila Mold.). Tot astfel în italienește: Cercando uno a uno la vita degli altri... (Crusca).

Înțelesul de „a pieptănă” pe care-l are sicilianul *circari la testa* (Meyer-Lübke, REW. 1938) ne aduce aminte de românescul *a căută în cap*; înțelesul original n'a fost cel de „a pieptănă”, ci cel de „a căută păduchii”, înțeles pe care-l are și ital. *cercare in capo* sau *il capo*: per pulirlo da insetti immondi (Crusca).¹

Chiar și înțelesul de „a câștigă bani lucrând” pe care, după o comunicare a dlui Iltu, îl are *cercă* în unele părți ale Maramureșului, se leagă de înțelesul „a căută”. Atât că în cazul acesta nu avem a face cu o evoluțiune semantică întâmplată pe teren românesc, ci, precum îmi atrage atenția C. Lacea, cu o decalcare din ungurește, unde *keresni* însemnează „a căută” și „a câștigă”.

Scopul pentru care se îndeplinește o acțiune putând fi, precum am spus, foarte variat, s'au putut naște și alte unități semantice decât *cearcă să aște*. Astfel, dintr'o combinație *cearcă să prindă pe hoș* sau *să ajungă pe vrăjmaș* s'a născut sensul „urmărește (pe hoș)”, „se ia după (dușman)”, pe care îl găsim incidental în limba veche românească: l-au cercat Constantin

¹ Tot astfel avem în val. magg. *kuer* „a pieptănă” care vine din *quaerre* „a căută”. Meyer-Lübke REW. no 6923.

Vodă vreo doi ani (M. Costân). Să cercați pre Perși, să le dați certare (trad. Herodot). Sensul acesta îl atestă Meyer-Lübke l. c. („nachfolgen“) și pentru engadinul *čerk'er*.

În românește mai găsim o întrebuițare destul de caracteristică. Cu exemplul din Bălcescu, citat mai sus, *năvălitorii au cercat țara*, se poate asemăna *durerile au cercat pe bolnav* = l-au străbătut, l-au cuprins, l-au răvășit. Printr'o inversiune destul de deasă în limbă (cf. exemplele citate în *Din perspectiva Dicționarului* p. 11) complementul poate deveni subiectul sintactic al propoziției, rămânând totuși obiectul pasiv al acțiunii verbale: *Bolnavul cearcă dureri* = are parte de ... este supus la .., îndură, suferă, simte. Tot astfel: Cercam multe scârbe (Gorjan). Mă făcea a cercă toate chinurile despărțirii (C. Negruzzi), chiar și: Când cearcă pământul vr'o mică zguduială (Gr. Alexandrescu).

E locul să mai menționăm aici un fenomen care apare des în evoluțiunile semantice. Cel ce cunoaște un cuvânt cu mai multe înțelesuri deosebite și îl aude într'o întrebuițare nouă, face fel de fel de legături cu înțelesurile cunoscute lui dinainte, interpretând sensul cel nou oarecum ca o nuanță a acestora. Lexicograful, când încearcă să stabilească sensurile unui cuvânt cu o bogată polisemie, e în aceeași situație. În cazul nostru, în fraza *De câțva timp îl cercă în restimpuri un junghiu în piept* (Vlahuță, Nov. 14) = îl străbătea, îl străfulgera¹, se amestecă *cercă* = a probă, a pune la încercare, încât în următorul exemplu din Sadoveanu (Povestiri de seară 44): *Il tot cercă amintirea cu Lipovanul* — interpretăm pe *cercă* ca „a se ivi din timp în timp ca o încercare“. Și mai clar se vede acest sens în alt exemplu din același autor (Morm. 103): *Se întâmplă a doua sau a treia oară: par'că-l cercă, par'că-l prevestea în singurătatea lui, loviturile acestea ca niște ușoare bătăi în ușă ale morții*.

Foarte des, în limba literară de azi, verbul *cercă* e înlocuit, în înțelesurile de „a se strădui, a examina, a gusta“ și „a suferi, a îndura“ prin compusul *încercă*. Această înlocuire corespunde tendinței generale ce există în limba română de a extinde compusele cu *în-* pe seama verbelor simple (cf. cele spuse mai departe; la „încură“). *Încercă* corespunde unui compus **in-circare* (cf. lat. *in-circum*), care poate fi de dată foarte veche — deș

¹ Tiktin traduce pe *cercă* în acest exemplu prin „aufsuchen, besuchen“, iar pe *cercă chinurile despărțirii* cu „zu kosten bekommen“.

forma *încercă* nu se poate atesta în românește înainte de sec XIX (dar nici *cercă* nu se găsește în cele mai vechi scrieri și nici în dialectele transdunărene) — căci îl întâlnim și în celelalte limbi romanice (cf. Diez, EW, Meyer-Lübke, REW. no. 1936, Candrea—Densusianu DE. no. 315). Unele din acestea păstrează sensul original de „a cuprinde într'un cerc, a încercui”. Desvoltările ulterioare de sens au mers paralel cu ale lui *circare*, fără însă de a cuprinde toate nuanțele exprimate de urmașele acestui verb în limbile romanice.

În sfârșit iterativul *circitare* — pe care nici o altă limbă romanică nu-l mai păstrează — a suferit o dezvoltare semantică analogă La înțelesul inițial de „a da mereu târcoale” s'a adăogat de la început ca notă nouă scopul: „spre a vedea din toate părțile”, deci „a examina din toate părțile, a privi cu atențiune”. Cu aceeași trecere de sens, pe care am întâlnit-o și la *cercă* și o găsim și la lat. *vis(it)are*, s'a ajuns și la înțelesul de „a se duce la cineva, a vizita pe cineva”.

chercui, tierc.

În Munții Apuseni se întrebuintează verbul *chercui*, pe care Frâncu—Candrea, *Rot.* 59 îl explică prin „a se ciupl, a se îmbrânci”, iar Sima, *Materialuri de limbă*, prin „a se jucă glumind”, despre flăcăi și fete. Ca cele mai multe verbe în *-ui* avem a face cu un derivat denominal de la un substantiv *cherc* (rostit *l'erk*) identic cu acel *tierc* pe care-l atestă Viciu, în *Glosarul* său, din Merișori pe Jiu, cu sensul „jocul ce se face la făgădău (cârciumă) în sara de prinderea postului de Crăciun s. de Paști, după cină” și din Vereșmort pe Mureș cu sensul de „adunare de fete și feciori la o casă”. Cuvântul e dat și de O. Densusianu din Țara-Hațegului: „*l'erc* = joc ce se face în seara lăsatului de post la Paști; flăcăi și fete se duc la marginea satului, unde aprind un foc și joacă împrejurul lui până se stânge”. D-lui N. Drăganu i s'a comunicat de E. Mărcuș și E. Buia, din Sângiorz (jud Bistrița-Năsăud) cu sensurile date de Viciu și corespunzând lui „*berc*” (cf. Dicț. Acad. supt. *berc*¹ 2°). Că *tierc* n'are nimic a face cu grec. *τέρπομαι*, cum credea Viciu, e sigur.

M'am gândit un moment că forma mai veche fiind, proba-

bil, *cherc* am putea avea a face cu un lat. pop. *clīrcus, metatezat din *circ(u)lus* (păstrat acesta în arom *țercu*). Dar pe când *chemă* < clamare se rostește în Sângiorz *tsema*, cuvântul de care vorbim are rostirea *țerk*, ceea ce dovedește că nu putem pleca de la un *k* din lat. *cl*.

Sensul fundamental pare a fi însă cel de „cerc, roată“ (după forma jocului împrejurul focului); răspândirea prin Ardeal ne face să credem că avem a face cu ung. *kerék* „roată“.

certat.

Prin Mehedinți, unui bou „ciul de un corn“ i se zice *certat* (Damé, Term. 28). Cred că în acest cuvânt trebuie să recunoaștem tulpina slavă *čert-* din verbul *čirtъ—čersti* „a tăia“, care se găsește și în verbul (întrebuințat tot prin Mehedinți și Banat) *certi*, cu înțelesul special de „a coji un arbore în picioare, ca să se usuce“, și în varianta cu același sens *certeji*, derivată din slav. *čertež* „tăietură“. *Certat* trebuie să fi însemnat deci la origine boul căruia i s'a tăiat un corn sau „cu un corn retezat“.

Greu de explicat e sufixul. Un verb *certă* cu sensul „a tăia“ nu există în românește și omonimia cu *certă* < *certare* era o piedecă pentru ca *certi* să-și schimbe conjugarea. Un substantiv *cert* lipsește de asemenea. De aceea *certat* nu poate fi considerat nici ca un participiu-adjectiv de felul lui *retezat* (din *reteză*), nici ca un derivat de felul lui *codat*, *urechiat* etc. Cred însă că derivate ca cele citate au putut facilita o asimilație *t—c* > *t—t* a unui tip *certac, mai ales că etimologia populară consideră pe *boul certat* ca rămas cu un corn dintr'o ceartă cu alt bou.

*Certac poate fi sau un derivat românesc din verbul *certi* sau poate fi un împrumut dintr'un slav *čirtak. Intr'adevăr, și la noi și la Slavi, sufixul *-ac* (*-akъ*) se întrebuințează foarte des tocmai spre o derivă adjective și substantive calificative, precum bulg. *nov-ak* „novice“, *slab-ak* „slăbănog“, *gol-ak* „golan“, *jun-ak* „flăcău“ (după care s'a orientat *gunac* la Aromâni, cf. și *bitârnac* la Megleniți), rus. rut. sârb. *prost-ak* (> rom. *prostac*), paleosl. *buj-akъ* (> rom. *buiac*), paleosl. *sir-akъ* (> rom. *sărac*) etc. La noi *-ac* derivă adesea calificative pentru animale: *ciutac* „bou fără un corn“, *ilaç* „bou cu coarnele drepte, ca cele două capete ale ilăului (= nicovalei)“, *ciopârtac* „cu coada ciopârțită“ etc.

cheșmeci.

În glosarul de cuvinte bucovinene (din comuna Straja), puse la dispoziția Dicționarului Academiei de Ar. Tomiac, se dă cuvântul *cheșmeci* cu explicarea „faptă făcută în ascuns“. E nemțescul *Techtelmechtl* „intelligences ou pratiques secrètes, mic-mac“, într’o formă destul de stâlcită pentru ca etimologia aceasta să nu fie evidentă de la întâia vedere.

colări.

Masivele de stânci ale Bucecilor sânt adesea întretăiate de câte un șir de poenițe, pe care uneori vezi păscând oi. Aceste pete verzi de-asupra păreților perpendiculari de stâncă sură se numesc pe la Bran *colări*.

Voind să aflu singularul, am întreat pe țăranul care mă întovărășea: „Cum le ziceți când e numai una?“ Răspunsul prompt a fost: „brâu“. Prin alte întrebări am putut desluși că *colări* — lucru ușor de înțeles — e un plural tantum (singularul *colare nu se întrebuițează), și că *brăurile* sânt și ele locuri cu iarba care încing stâncile, dar mai mici decât colările, și că la un astfel de „brâu“ nu pătrund oile, ci numai caprele negre, și nici ele totdeauna.

Pentru cel ce a văzut o stâncă cu „colări“ și cu „brăuri“ metafora ce stă la baza acestor numiri e clară de tot: colările, de obicei așezate mai sus, sânt salbele de mărgelile care împodobesc masivul de piatră, iar brăul e cingătoarea care îl încinge. Etimologia e evidentă; e lat. *collare* „podoabă ce se atârână de gât (collum)“

Avem dar a face cu unul din număroasele cazuri când un cuvânt latinesc a fost înlocuit în înțelesul lui original prin alte cuvinte și s’a mai păstrat doar, ca o relictă, într’un sens figurat: „colierele“ țărâncelor noastre se numesc azi „salbe“ sau „mărgelile“, *colările* stâncilor trăesc încă.

Cât despre o din silaba întâia, acest cuvânt ne arată că dacă alături de formele mai rare *purcar*, *mutar* (cf. numele *Murăroiu*) etc. azi întrebuițăm *porcar*, *morar* etc., rostirea cu o nu trebuie să se datorească numai unei apropieri neconținute etimologice de *moară*, *porc*, ci poate fi, ca în *Român* (alături de

Rumân), *coprind* (alături de *cuprind*) etc., rezultatul prefacerii fonetice a lui *u* proton în *o*.

arom. **čupare**, alb. **k'ipare**.

Th. Capidan are meritul de a fi făcut, în acest volum, p. 164, legătura între arom. *čupare*, care e un fel de fes purtat de unele Aromânce și între alb. *k'ipare* cu sensul de „trăsăturile feței“, pe care G. Meyer AW. 227 îl credea derivat din sârb. bulg. slov. *kip*, cuvânt care, ca și *chip* al nostru, e împrumutat din ung. *kép*. Deși cuvântul *kip* „chip“ există și la Albanezi (la Gheghii estici), totuși Capidan are de sigur dreptate când bazat tocmai pe cuvântul aromânesc, de care cel albanez nu poate fi despărțit, respinge explicarea lui G. Meyer. Legătura semantică între arom. *čupare* și alb. *k'ipare* (căci cuvântul trebuie cetit cu *e*, nu cu *ε* la sfârșit), nu e lămurită de Capidan, care lasă a se înțelege că sensul dat de G. Meyer ar putea fi necomplet.

Mi se pare că cele două înțelesuri din cele două limbi se pot reduce la unul singur dacă pornim de la un $\tau\pi\acute{\alpha}\rho:(o)\nu$, atestat în epocă bizantină. Dacă admitem că împrumutul e vechiu în amândouă limbile, acest $\tau\pi\acute{\alpha}\rho:(o)\nu$ grecesc trebuia să dea în românește *čupare*, pentru că $\tau-$, rostit *iŭ-* trebuia să devină *ču-* ca Θu în *čumbru* (> cimbru), ca *kŭ* în *ciumă*, *ciutură* etc. și ca *giŭ* > *gu* în *giur*. La Albanezi de asemenea alt rezultat decât forma actuală a cuvântului nu ni-l prea putem închipui. N. Jokl, căruia îi datoresc datele ce nu se găsec la G. Meyer despre acest cuvânt, îmi scrie: „*k'ipare* se întrebuițează la Gheghii sudici, în a căror dialect *k'* și *t'* s'au confundat. Vocala protonică se explică dacă admitem următoarele stadii de dezvoltare: **k'upare*, **k'εpare* > *k'ipare*, cu asimilarea lui *ε* la caracterul palatal al consonantei precedente. Proba cea mai evidentă că etimologia propusă de dta e cea bună o avem în sinonimul *tipăr* — dublet intrat în vremuri mai nouă — care de asemenea se găsește la Albanezi“.

Cât despre înțeles, Albanezii păstrează înțelesul propriu al cuvântului grecesc, care este cel de „tip“ (lat. *typus*). pe când la Aromâni s'a petrecut aceeași concretizare de înțeles pre care o avem în modernul „tipar“. Dar evoluția semantică nu s'a oprit aici, ci precum dialectalul nostru *clap* „pălărie“, vine din ung. *kalap* „pălărie“, care la rândul său e același cuvânt cu *calupul*

nostru¹, tot astfel, prin metonimie, „fesu“ a primit numirea după forma (calapodul) pe care se confecționează: *čuparea*, adică „tiparul“.

fluștură.

Pentru simțul nostru de astăzi, verbul *fluștură* este o variantă a lui *flutură*. Evident că acest fel de interpretare s'a născut prin etimologie populară, stabilindu-se ulterior o legătură între cele două cuvinte cu înțeles apropiat. Dar stabilirea acestei legături etimologice poate să fie de dată foarte veche și acel plus neobicinuit a lui ș întâlpina cuvântului să fie rezultatul unei contaminări între două cuvinte cu formă și înțeles apropiat. De obicei asemenea „sunete parazitare“ sânt rezultatul unei contaminări (cf. istororom. *ml'ézgu* < *ml'ez* „miez“ + slav. *mozga* „măduvă“ etc.).

O astfel de contaminare am presupus și când am lucrat acest cuvânt pentru Dicționarul Academiei. Nu mai cred însă astăzi că această contaminare s'a făcut cu tulpina *flișc-*, ci altul a fost cuvântul care s'a amestecat cu *flutură*.

În Italia de sud există adică pentru „pleavă“ cuvintele (tarent) *yoska*, pe care Meyer-Lübke REW. 3383 îl crede urmașul lui *flosculus* „floricică“, (sic.) *čuska*, *suska*, (calabr.) *yuska*, pentru care Meyer-Lübke REW. 3382 admite, cu Salvioni, o contaminare între *flos* și *crusca*. Într'un studiu recent publicat în *Zeitschrift f. rom. Phil.* a. 1926, 722—23. H. Rohlfs respinge această etimologie pe motiv că „pleava“ e altceva decât „tărățele“ și pentrucă vorba *crusca* lipsește tocmai în regiunea în care se admite contaminarea ei cu *flos*. Deși nici una din aceste două obiecțiuni nu-mi par decizive, totuși noua etimologie pe care o propune Rohlfs e foarte ademenitoare. El pleacă adică de la forma *fuska* „pleavă“, existentă până azi la Grecii din Terra d'Otranto, pe care o consideră de origine grecească: *φούσκα* „bășică“, în loc de *φύσκα*, din *φυσάω* „suflu“. De la acest cuvânt grecesc rezultă formele latinizate **fuscula* și **fluscula*, care stau la baza formelor siciliene—calabreze. Trecerea de sens de la „bășică“ la „pleavă“

¹ Analogia cu *clop* mi-a sugerat-o C. Diclescu. Insuși cuvântul *calup* (< bulg. *kalúp*, *kalъp*, care la rândul său vine din turc. *kalyb*, iar acesta, prin filiațiunea arabului *qālib*, din grec. *καλόπους* = *καλαπόδιον* = rom. *calapod*). a ajuns să însemneze la noi și „bucată dintr'o masă confecționată într'un, tipar“: *calup de săpun*, *de șocoladă*, *de cașcaval* (cf. Dicț. Acad.).

o explică: „da jeder Spreubalg (als Hülle des einzelnen Getreidekornes) in Wirklichkeit eine kleine Blase bildet“.

Explicarea semantică ar putea fi și alta decât cea dată de Rohlf. Între grec. $\varphi\upsilon\sigma\acute{\alpha}\omega$ „suflu“ și $\varphi\omicron\beta\omicron\sigma\alpha$ „bășică“ trebuie să existe aceeași legătură etimologică ca între germ. *blasen* și *Blase*: contagiunea care produce o bășică pe piele fiind o inflamație dureroasă, omul suflă pe ea; tot asemenea *bășica* unui animal e numită „Blase“, fiindcă se umflă suflându-se în ea. Cred că și pentru ideea exprimată de „pleavă“ trebuie să plecăm tot de la ideea de „a sufla“, căci „pleava“ constă din pojghițele pe care vântul le suflă, la vânturat.

Precum de la *a vântură* avem derivatul (*om*) *zvânturat* sau *zvânturatic* = nestatornic, aventuros (ideea de bază a acestei expresii metaforice fiind pleava purtată de vânt încoace și încolo), tot astfel sinonimul (*om*) *flușturat* sau *flușturatic* se bazează pe aceeași imagine din sfera vieții agricole. Verbul *fluștură* trebuie să fi avut deci, la origine, sensul de „a se mișca suflat de vânt, ca pleava“, precum reiese din întrebuițarea lui în unele regiuni din Ardeal, unde în funcție intransitivă și ca verb unipersonal, *fluștură* însemnează „ninge cu fulgi duși de vânt“. Celelalte sensuri, înregistrate de Dicționarul Academiei în ordinea 1.) a mișcă încoace și încolo din cap (din coarne); 2.) a mișca (amenințător) o sabie, un băț etc. repede prin aer, astfel ca să șuiere; 3.) a fluiera printre dinți, a șuiera — sânt sensuri ulterioare, dezvoltate, în parte, prin apropiere de *a flutură*.

Este deci foarte probabil ca *fluștură* să derive de la un substantiv care la origine să fi însemnat „pleavă“. Din punct de vedere al limbei române putem pleca sau de la un **floscellare*, derivat de la **floscellus* în loc de *flosculus*, sau de la un **fluscellare*, derivat de la **fluscella* în loc de **fluscula*, din grec. $\varphi\omicron\beta\omicron\sigma\alpha$. În amândouă cazurile rezultatul ar fi **fluștela*. Apropierea etimologică de *flutură*, care a trebuit să se nască de timpuriu, a promovat asimilarea vocalică $u-e > u-u$ și disimilarea consonantică $l-l > l-r$, în urma cărora **fluștela* a putut deveni *fluștură*.

galfăd.

În Dicționarul Academiei s'au dat exemple din Banat și din Crișana pentru adjectivul *galfăd* (întrebuițat și de Slavici în Novelele sale), cu înțelesul de „palid“, de la care e derivat verbul

gâlfezi „a deveni palid.“ În Țara-Hațegului cuvântul are forma *calfäd* „palid și puhav sau buget la față“, iar în Banat verbul corespunzător e *câlfezi* „a se face palid, a (se) îngălbeni“ (Dicț. Acad.). O altă variantă, numai grafică, întrebuițată în Bihor, este *tialfäd* „palid, galbăn la față“ (M. Pompiliu, *Conv. lit.* XX, 1019); aceasta se găsește, precum a arătat N. Drăganu, și în unul din textele noastre vechi și anume în Codicele Todorescu editat de N. Drăganu 148 v. unde, vorbindu-se de învierea morților, se spune: toți într'un chipu și într'u[n] obrazu vor[u] învia; acolo nu e p[lă]voși, nice mai n[e]gri, nice ma[i] varo[și] (< ung. *vörös* „roșu“) nece *kêlfeſt*... Pus în poziție cu „negri“ și „roșii“, *kêlfeſi* nu poate însemna decât „galbeni, palizi“.

Sufixul *-ed* < lat. *-idus*, neproductiv în limba noastră, ne face să credem că avem a face cu un element latin; înțelesul ne amintește pe *galbinus*. Cred că trebuie să plecăm de la un tip **galfidus*, în loc de **galbidus*, derivat din *galbus*, *-a*, *-um* atestat în glose latine și păstrat în istrorom. *găbu* „galben“ (înregistrat de I. Popovici în Glosarul său istroromân, p. 111). Ca derivație, tipul acesta presupus nu cuprinde nici o greutate (cf. și *galbulus*, **galbuleus* > *gălbuiu* și cazurile de schimb între sufixele *-ulus* și *-idus* după tulpine terminate în labială, *Conv. lit.* XXXIX, 302—303); modificarea de înțeles dată de sufix a trebuit să fie aceeași ca în *flavidus* față de *flavus*, *elbidus* față de *helvus* (cf. și *flacc-idus*, *grav-idus* etc.) deci „cam galben, gălbuiu“.

Greutatea o prezintă *f* în loc de *b* în **galfidus* față de *galbinus*. Etimologia lui *galbus*, *galbinus* nu este stabilită (cf. Walde, LEW. s. v.); presupun că *galbus* e rezultatul unei contaminări (a lui *gilvus*?) cu *albus*; Brugmann (citată la Walde) crede că *b* — care ne interesează pe noi mai ales — se reduce la sufixul indoeur. *-bho-* (cf. și germ. *gel* alături de *gelb*). Dialectele umbro-oscice păstrează, ca urmaș al lui *bh* indoeur. labiala *f*, pe care limba latină a prefăcut-o în *b* (cf. vgs. *elbiz* „lebedă“, grec. *ἀλφός* „blândă albă“, umbric *alfu* „albe“, lat. *albus* etc. Sommer, *Lat. Laut- und Formenlehre* § 112 b). Știm însă în același timp că astfel de forme dialectale și în special, cuvinte cu *f* în loc de *b* au intrat și în limba latină. **Galfidus* alături de *galbinus* ar putea deci să fie o formă dialectală din regiunea oscă sau umbrică, precum e *Alfius* alături de *Albius* (în Roma). Cf. Sommer *op. cit.* §§ 112, 113, 120. Multele coincidențe ale limbei.

române cu dialectele italiene centrale și de miazăzi ne silesc să nu excludem apriori păstrarea în românește a astorfel de forme dialectale.

Cât privește variantele cuvântului românesc, cele cu *c* inițial arată același schimb între velara fonică și afonă pe care îl întâlnim și în alte cazuri și în special la *câlbează* alături de *gâlbează*. Forma bihoreană *tialfäd* e o transcriere nedibace a rostirii *t'alfäd* (*k'alfäd* sau *tšafäd*); dacă am vrea s'o reproducem în ortografia literară, ar trebui să scriem *chealfäd*. Ea se explică mai întâiu la verbul *câlfezi*, care tocmai în această regiune vestică trebuie să devină *chelfezi* (cf. exemplele date mai departe la *închelba*). După verbul *chelfezi*, s'a schimbat apoi *calfäd* în *chelfäd* > *chealfäd*, la plural *chelfezi*. Această formă se găsește în Codicele Todorescu, unde apare însă în același timp și substituirea sufixului *-ed* prin *-et*, ca în *buget* (< buced < buccidus) și dialectal și în *fraget*, *suleget*, arom. *lândzit*, *salbit* „sarbäd“ etc., dacă nu cumva avem a face cu o simplă transcriere greșită, căci *dz* e redat și în alte cuvinte, în acest text, prin *ț*.

Editorul textului, N. Drăganu, mai citează (p. 182) și o formă *gâlfed*. Aceasta nu există, căci precum îmi comunică verbal, forma pe care o știe din dialectul său natal e *gâlșed* și însemnează „puhav la față“; indus în eroare de rostirea *șer* a lui *fier* prin acele regiuni și de asemănarea cu *galfäd*, el a transcris pe *gâlșed* prin *gâlfed*, deși redarea justă în limba literară trebuia să fie *gâlced*. Acesta trebuie să fie alt cuvânt, precum și sensul îi e altul. El ne amintește pe *vâlced* „vânat, strivit din cauza unei lovituri“ (cu derivatul *vâlcezi* „a lovi producând vânătăi“), care nu poate fi despărțit de substantivul *vâlcă* „umflătură“, întrebuițat prin Bucovina. Asociația lui *vâlcă* cu *gâlcă* „umflătură supt piele“ (spec. „umflătură la gât“) a putut prefăce pe *vâlced* în *gâlced*¹.

¹ Posibilă ar fi și o contaminare *vâlced* + *galfäd* > *gâlced*. Cât despre *vâlced*, explicarea lui din **vârced* = *vârcă* „dungă“ + *-ed* (Pascu, *Sufirele*, 64) lasă neclarificată prefacerea lui *r* în *l*. Ne-am putea gândi la germ. *wolk* „ofilit“, a cărui formă veche era **walki* și care înseamnă „umed“ (cf. Kluge EW. s. v.). De la acesta, un derivat străvechiu în *-ed* ar fi putut da **valced* (poate și **galced* cu redarea lui *w-* prin *gu-*, ca în celelalte limbi romanice), cu derivatul *vâlcezi* (*vâlcezi*), din care să se fi refăcut *vâlced*, în tocmai cum *marcidus* a dat, prin verbul *mârcezi*, un *mârced*, în loc de *marced*.

² Comunicând etimologia lui *galfed* la Congresul filologilor din București, A. Scriban mi-a atras atenția că și el dăduse aceeași explicație în „Convor-

încură; înțesă; cheotoare.

Răspunsurile la chestionarul „Calul“, primite la Muzeul Limbei Române, ne permit înainte de toate să facem câteva precizări cu privire la extensiunea geografică a cuvântului. El se întrebuințează astăzi, pe cât se pare, numai în Țara-românească și în Dobrogea, mai exact (după chestionarul „Calul“) în județele Dolj, Vâlcea, Romanați, Dâmbovița, Constanța, și (după Marian și Gorovei) în Teleorman și Argeș. În literatură îl găsim întrebuințat tot numai de scriitorii munteni și adică — după materialul Dicționarului Academici — de I. Văcărescu, I. Goleșcu, A. Pann, Gorjan, Bălcescu, Ghica, Odobescu, Sandu-Aldea, Ispirescu și în colecțiile de literatură populară și folclor ale lui Teodorescu, Mateescu, Păsculescu, Zanne, apoi la Gorovei (Credințe 3263, din Argeș) și la Marian (Serbători II 77, din Romanați, Teleorman; Inmormântarea 220; Nunta 475). Dintre scriitorii moldoveni și ardeleni cuvântul e întrebuințat de Vlahuță și Coșbuc, trăiți amândoi la București, și-l găsim. în literatura populară într-o „colăcărie“ din Mălini, în jud. Suceava, publicată în „Nunta“ de E. Sevastos p. 110.

Înțelesul cuvântului e același pretutindeni unde el e viu în limbă. În funcțiune transitivă, se întrebuințează despre cal cu înțelesul „a face să fugă, a-i da drumul să alerge, a gonii“, cuprinzând mai ales și ideea „spre a se luă la întrecere“: Toți râdeau și-și încureau caii la deal, lovindu-i mereu cu varga peste ochi și cu călcăiele în pantece. (Vlahuță, Dan, 75). E deci sinonim cu transitivul „a alergă“ (sensul I 3° din Dicț. Acad.); locuțiunii *a-și alergă caii*, cu sensul de „a-și face mendrele“ (din Transilv. și Munt.) îi corespunde, în Vâlcea, locuțiunea *a-și*

biri literare“ LI (1919) p. 651: „*gâlfed* (Trans.), *galfed* (Dicț. Acad.) și *calfed* (Pascu, Sufixe), buget, gălbejit, vine din latinul *galbidus, variantă din *galbinus*, galben. verzuiu. Prefacerea lui *lb* în *lf* e ca în reto-romanul *alf* față de rom. *alb*“. Dacă cu toate acestea m'am hotărit să public această etimologie, pe care o întrezărisem de pe când lucram cuvântul pentru Dicționarul Academiei, dar nu cutezasem s'o dau fiindcă nu mi-era clară înlocuirea lui *b* prin *f*, este tocmai pentru că cred că acum am găsit explicarea acestui fenomen. Asemănarea pe care o face Scriban cu forma retoromană n'are, pentru românește, nici o importanță, întru cât *f* apare, în unele dialecte ale acestei limbi, regulat în loc de *b* și *v* final, cf. *bef* < *bibo*, *nof* < *novus* etc. (Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* I, § 555), deci *alf* e acolo reflexul normal al lui *albus*.

încură caii. Oamenii încură caii (= se iau la întrecere), când vin de la câmp; îi mai încură și la nunți (Făurești, în Vâlcea), dar *încurările* sau *încurăturile* (= alergările, întrecerile cu cai) se fac mai ales la Sân-Toader (Marian, Serb. II 77), pe alcurea și la Botezul Domnului (Branîștea, în Dâmbovița). — În funcțiune reflexivă (cu înțeles reciproc), cuvântul se întrebuițează despre cai (mai rar despre măgari, porci etc.) și însemnează „a o porni la fugă, alergând unul după altul, luându-se la întrecere, zburdând”: Caii se încură numai când aleargă de voia lor (Caracal), când sânt bine îngrijiiți și odihniți (Bănești, în Dâmbovița), când fug slobod fără să fie mânați de nimeni (jud. Constanța), când caii tineri și grași zburdă (Topalu, jud. Constanța). Prin extensiune să zice și de copii că *se'ncură*: Inapoiindu-se de la pășune, copiii se iau la întrecere, se întrec, se încură, se gonesc cu caii (Rudari, jud. Dolj).

Cuvântul aparținând vieții țărănești e rar întrebuițat în literatura veche. Tiktin (Dicț. rom.-germ.) atestă un *încurarea cailor* (= alergare de cai) din „Indreptarea legiei” din 1652, iar Gaster (Crestomatia I, 132) din „Varlaam și Ioasaf” (1648) în traducerea lui Năsturel, unde cuvântul e întrebuițat în sens figurat de „a se grăbi, a da busna gonindu-se unul pe altul”: Și eră a vedeă unde se încură toți de frica împăratului, de aduceă ceale ce eră găfite de jărtvă.

Din punct de vedere formal, în afară de exemplul citat din „Indreptarea legiei”, verbul se mai conjugă după conj. III și astăzi în Topalu (jud. Constanța) și anume arătând aceeași dezvoltare ca și *currere*: „se zice a se încurge”.

Adevărat, că această conjugare o găsim și la Petru Maior (Istoria 22): *Până la lăcașurile lor i-au încurs* (= i-au alungat), dar cum în Ardeal cuvântul nu se întrebuițează în popor și în literatură nu pătrunsese încă, e probabil că P. Maior nu l-a cunoscut, și că avem a face la el cu un latinism (*incurrere*), introdus conștient în limbă. Aceasta reiese și din înțelesul de „a alungă, a goni” pe care-l dă el cuvântului: La al doilea an, mai lacom încurând pre Goși preste Dunăre..., se înecă (Ist. 22). I. Ghica (Scrisori 629) vorbește de *amenințările și încurările Cazacilor rusești*; de sigur că în mintea lui, alături de imaginea Cazacilor ce veneau *încurându-și* (gonindu-și) caii, s'a făcut și o apropiere etimologică de cuvântul „incursiune”, încât Ghica a

putut da cuvântului popular o nuanță de înțeles care e a neologismului cu care l-a asociat în minte.

Legătura etimologică a lui *încură* cu lat. *currere* e evidentă. Precum se întâmplă însă adesea, așa și în cazul de față, deși etimologia e evidentă, ea nu e, pentru filolog, satisfăcătoare, cât timp implică unele probleme nerezolvite. Tocmai în asemenea ocaziuni, când asupra originii unui cuvânt nu există îndoială, curiozitatea noastră științifică trebuie să fie mai activă, căci, prin elucidarea deplină a chestiunilor de amănunt, vom dobândi o siguranță mai mare în cercetările ulterioare.

Cum se explică, la *încură*, plusul prefixului *în-* și schimbarea de conjugare față de latinescul *currere*?

O formă *incurrere* se găsește și în latinește. Dar acest derivat al lui *currere* avea un înțeles atât de deosebit de cuvântul românesc — el însemnă „a năvăli asupra cuivă, a da năvală, a ataca, a face o *incursiune*“ sau „a da (de ceva, peste cineva), a se întâmplă“ etc. — încât nu vedem cum s'ar putea explica, din punct de vedere semantic, legătura lui *incurrere* cu *încură*, care are, precum văzurăm, un înțeles cu totul special și precis în limba română. Nu ne vom mulțumi deci să trecem, ca Tiktin (*Dicț. rom.-germ.*), peste această dificultate cu observarea „mit veränderter Bedeutung“, și în opoziție cu Candrea—Densusianu (*Dicț. etim.* No. 463) — preocupați mai mult de a explica greutatețile formale decât cele semantice¹ — nu vom considera pe *încură* ca urmașul lui *incurre*, ci ca pe un derivat nou cu prefixul *în-* din *currere*, care în latinește se întrebuință adesea tocmai despre cai alergători (*currentes equi*).

Un studiu asupra prefixului *în-*, cu o vitalitate atât de mare în limba română și în limbile romanice, nu mi-e cunoscut. Lucrând la Dicționarul Academiei cuvintele începătoare cu *în-*, am dat adesea de probleme grele și interesante, încât am fost constrâns să studiez mai de aproape acest prefix. Voi arăta în cele următoare, în linii mari, observațiile ce le-am putut face.

¹ Tot astfel consideră autorii excelentului Dicționar etimologic pe *încruntă* al nostru ca urmaș al unui **incruentare* latin (No. 416), pe care-l găsesc atestat supt forma participială *incruentatus*. Dar în acest cuvânt din urmă, pe care Georges II traduce cu „unblutig“ (cf. și *incruente* „ohne Blut“, *incruentus* „unblutig“), *în-* corespunde lui *ne-* al nostru („nesângeros“) și nu trebuie confundat cu prefixul *în-* > *în-*.

1. Dintre verbele românești derivate cu prefixul *în-* multe cuprind încă, pe lângă ideea reprezentată de tulpină, o nuanță de înțeles care corespunde germanului „ein“, „herein“ sau „hinein“ inerente și prepoziției românești *în*, astfel: *îmbăia* „a băga în baie“, *îmbeznă* „a prăbuși în beznă“; *imbracare > *îmbracă* „a băga în (haina numită) braca e“, *îmbrâncă* „a da în brânci“, *îmbrânzi* (despre lapte) „a da în brânză“, *îmbruși* „a bate în bruși“, *imbuccare > *îmbucă* „a băga în bucă (= gură)“, *îmbucăți* „a face în bucăți“, *îmbută* „a face în butul (= în ciuda) cuiva“, *îmbutuci* „a pune în butuc“, *îmbuzunări* (după franc. *empocher*) „a băga în buzunar“, împedicare > *împiedecă* „a băga în piedeci“, împingere > *împinge* „hineinstossen“, *împrăștiă* „a lua în praștie“, *împrohită* „a lua în prohită (= batjocură)“, *incalciare > *încălță* „a intra cu picioarele în (încălțăminte numită) calce“, *a se încăpățână* (franc. *entêter*) „a-și pune în căpățână (= cap)“, *incarricare > *încărcă* „a pune în car“, *încârligă* „a încovoia în (formă de) cârlig“, *încătușă* „a băga în cătuși“, *a se încetii* cu cineva „a intra în ceata cuiva“ (tot astfel *a se înglotii*, *întovărăși* etc.) *închingă* „a strânge în chingi“, *închiria* „a da în chirie“, *încină* „a duce oile în (=la) cină“, *încleștă* „a prinde în clește“, *încolăci* „a învârti în (formă de) colac“, *încolți* „a lua în colți“, *îndesă* „hineinstopfen“, *îndoii* „a împătura în două“, *înfundă* „a împinge (până) în fund“, *înfurcă* „a prinde în furcă“, *înjugă* „a băga în jug“, *înmormântă* „a băga în mormânt“ etc. Unele din aceste verbe sânt derivate direct din locuțiuni adverbiale compuse cu propoziția *în*¹, de ex.: *îmboii* „a se prăvăli“ < (de-a) în boul, *împrejmii* < în preajmă, *împrumută* < împrumut, *împrejură* < în prejur, *împreună* < împreună, *înaintă* < înainte (după franc. *avancer*), *înapoiă* < înapoi, *înlătură* < în lături, *închipii* < (a face) în chip (de...) etc. Tot astfel se explică verbe ca *îmbrățișă*, *împoncișă*, *încruciașă* din continuarea adverbilor *brățiș*, *ponciș*, *cruciș* (și *încruciaș*) cu locuțiunile adverbiale *în brațe*, *în poancă*, *în cruce*. Adesea prefixul *în-* s'a adăugat prin atracție față de

¹ Tot așa se explică verbe ca *înaltare* sau *înaltiare (> *înălță*) din locuțiunea adverbială *în alto* sau *în altum* „în înălțime“, care s'a păstrat în al nostru *înalt*, la început adverb și numai în urmă adjectiv; același proces pare a se fi petrecut la *încel* și *încelă* (vechii *cel*, *celă*).

prepoziția *în* cu care se construia verbul: palare in... > impalare > *împără* „a vârî pari în pământ“, plantare in... > implantare > *împlântă*..., pungere in... > *împunge*, capit in... > *încape*, filare in... > *infilare > *înfi(e)ră* (cf. DR. III, 759), figere in... > infigere > *înfige* „hinein stecken“, *înțepă* „a vârî țeapa în cineva“; astfel se explică adăogarea prefixului *în-* în cazuri ca rus. proč(i)kați > *împroșcă* = proșcă în toate părțile (cf. DR. III, 681) sau în dial. *împrompti* = propti în... etc. Pentru *înduplecă*, care substituie pe vechiul *duplecă* > duplicare, e instructiv exemplul: *duplecându-se în genunchi* se închița lui (Biblia 1688). Raportul dintre *crestă* și *încrestă* trebuie să fi fost la început următorul: se va fi zis *crestez ceva* dar *încrestez în ceva*. Construcția *mă încred în cineva* pare a se fi născut din *cred în cineva* contaminat cu sinonimul *mă (îm)bizuesc în* (s. pe) *cineva*. Adesea modelul unui verb cu sens apropiat va fi fost cauza adăogării prefixului *în-*. Astfel *îmbâcși* alături de *bâcși* se poate explica prin apropiere de *în fundă*, *îndesă*, *înghesui*; *îmbârligat* = bârligat + încârligat, *împăciul* < pace + împacă, *împreșți* = preșți + înfășură; substantivul *încălțare* se explică din lat. calceare + încălță; literarul *încălca* s'a născut din călca + franc. envahir sau lat. invadere, incurrere, *încălci* din slav. *klŭčiti + încurcă etc. Influența altor verbe se poate manifesta și prin contrast cu derivatele în *des-*. Astfel dacă alături de *blăni* avem *îmblăni*, cauza va fi opusul *desblăni* (ca desbrăcă—îmbrăcă, desfășură—înfășură etc.); tot astfel se pare că din timpuri străvechi s'a format — precum reiese din limbile romanice — alături de *caballicare* un *incaballicare, ca opus al lui *discaballicare; și lat. *incantare* nu va fi un „hinein zaubern“, ci mai degrabă opusul lui *excantare* „fort zaubern“¹.

2. Prefixul *in-* poate indica și o stare sau o mișcare „(spre) înlăuntru“, „(în) spre) interior“: *invocare* „a chema înlăuntru“, *împlicare* „hinein falten“; față de *torquere* „drehen“ (> *toarce*)

¹ Dacă verbul *împărți* înseamnă în românește și „a distribui“ (ca lat. impartire), dar și „a separa“ (a *despărți*), cauza e că înțelesul original eră numai „a face în părți“; din acest înțeles, oarecum neutru, s'au putut desvoltă, după cum scopul acestui partagiu era „separarea“ sau „distribuirea“, cele două sensuri românești. Același lucru s'a întâmplat la *împărechii*, care însemnă la început „a face (în) părechi“ și care, pe lângă sensul actual de „a uni (în părechi)“, avea mai de mult și pe cel de „a despărți în părechi (= a despărechii)“.

avem *întorquere* „nach innen drehen“ (> *întoarce*). Tot astfel din slav. *koyaljati „a făuri“ (< slav. *koyalj* „faur“, cf. Th. Capidan, în *Dicț. Acad.*) s'a născut *covădă*; imaginea potcoavei ale cărei capete se întorc în spre în lăuntru va fi fost cauza derivatului *încovădă*. Dacă față de *coagulare* latin avem în românește *încegă*, față de *glaciare* un *îngheță*, cauza poate fi sau ideea de „a se prefăce în chiag, în gheață“ (deci ca în exemplele de supt 1), sau ideea „coagulării“, a „solidificării apei în interior“. De aici e numai un pas până la ideea de „complet“: ca și germanul „eintrocknen“, lat. *inarescere* nu mai deșteaptă ideea de „a se uscă în interior“, ci pe cea de „a se uscă de tot“; tot astfel *inardescere*, *innodare* (> *înnodă*), *intremere* sânt traduse nemțește prin „verbrennen“, „verknüpfen“, „erzittern“ etc. Aceași intensificare a înțelesului o poate da prefixul *în-* și atunci când el arată o direcție, precum reiese bunăoară din compararea lui *tendere* „strecken“ față de *intendere* „hin strecken“ (> *întinde*). Acesta e cazul bunăoară la verbul nostru *a îndreptă* pe cineva = a-i indica drumul într'o direcție. Exemple pentru sensul intensiv al lui *în-*: lui *frango* „frâng“ îi corespunde *infrango (*infringo*) > *înfrâng* „frâng de tot“, lui *firmare* un *infirmare > *înfărmă* (DR. III 759). lui *vinco* „siegă“ un *invinco > *învîng* „be siegă“; din *pressura* a fost derivat *presură*, care a devenit *împresură*, cu sensul mai vechiu de „a apăsa de tot“; în locul lui *boldi* se întrebuintează mai mai des intensivul *îmboldi*¹.

¹ Observări analoge putem face cu privire la prepoziția *în*. Cu ajutorul ei se derivă locuțiuni adverbiale de felul lui *în dreapta*, *în lături*, *în dos*, *în față* etc., ca lat. *in dextram*, *in latus* etc. Numărul mare al acestora a făcut ca *în* să se adaugă și înaintea unor adverbe și prepoziții care aveau însele sens local: *împrejur* (ca *în preajmă*), cu deosebire când aceste adverbe și prepoziții erau compuse cu prep. locală mai puțin precisă *ad-*: (*în*)*afară*, (*în*)*ainte*, (*în*)*apoi*, *nastânga* etc. Adesea aceste compuse cu *în* exprimă însă în mod vădit ideea direcției ei: *încoace*, *încolo*, *încotro*. Nota aceasta a direcției explică și întrebuintarea pleonastică a lui *în* înainte de prepoziții de felul lui *spre*, care însele arată direcția: *mă uit (în)spre cer*. Dar prep. *în*, dând un sens mai mult sau mai puțin intensiv, apare și în unire cu adverbe temporale și modale: (*în*)*curând* (care s'ar putea explica la rigoare și ca gerundiul lui *încură*, cu sensul original „gonind cail“, față de *curând* „alergând“), *îndeseară*, *întocmai*, *înzadar* etc. Tot din înțelesul intensiv al lui *în* se explică unele expresii românești precum: căciula o pun în cap (cf. lat. pono coronam in capite), inelul îl vâr în deget (cf. lt. metter un anello in ditto), care ne fac impresia de „nelogice“, căci

Prin această nuanță nouă de sens, prefixul *in-* a ajuns în concurență cu alte prefixe latinești, de ex. cu *con-*, *ob-* și *ad-*. Astfel *îndesă* exprimă, în românește, aceeași idee ca lat. *condensare*; *îmbină* corespunde latinescului *combinaere* (dacă în general forma originală a acestui cuvânt nu e *înghină*, precum reiese din arom. *ngl'in*). În latinește *innubilo* (> *innourez*) și *obnubilo* redau amândouă pe germ. „um wölken“, *obdulcesco* are același înțeles ca *îndulcesc*, iar *obdurare* însemnează „hart sein“ și „aushalten, ausharren“ întocmai ca românescul *îndură*, franc. *endurer* etc. S'ar putea chiar ca în unele din aceste cazuri să avem a face cu înlocuirea prefixului neproductiv *ob-* prin *in-*, precum *ob-* a fost înlocuit în limbile romanice adesea prin celalalt prefix care arată direcția, *ad-* (cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* II §545).

Acest *ad-*, care arată și el un raport local, imaginat ca „apropiere de ceva (cf. lat. *acclino* „anlehnen“, *inclino* „hinbeugen“), e atât de apropiat ca sens de *in-*, încât une-ori se confundă cu el. Astfel lui *înnecă* al nostru îi corespunde ital. *annegare*, cat. span. portg. *anegar*; lui *întineri* „a deveni tânăr“ îi corespunde *asurzi* „a deveni surd“; Molnar-Piuaru întrebunțează *înuși* în loc de obicinuitul *amuși*, iar la Gorjan (Halima I 159) cetim chiar forma *aduplică* în loc de *înduplică*.

Dacă alături de *împrumută* găsim, în Psaltirea Scheiană, forma *aprumută*, e pentru că în loc să se spună *dau în prumut* s'a putut spune și *dau a prumut*. Tot astfel cele două forme *așină* și *înșină* corespund la două derivate diferite latine *ad-tenuare „a slăbi“ și *in-tenuare „a slăbi de tot“. Dacă însă ală-

---

de fapt căciula e pe cap și capul în căciulă, degetul se vâra în inel și nu invers. Spre a înțelege geneza astorfel de expresii trebuie să ținem seama de un lucru: nuanța de înțeles pe care o conține prepoziția nu atinge numai substantivul următor, ci contaminează și verbul precedent, ea se extinde asupra imaginii întregi pe care o evocă verbul împreună cu substantivul. Când zic deci *pun căciula în cap*, particola *în* are față de substantivul următor rostul unei prepoziții, dar aficiază în același timp și înțelesul verbului precedent în felul prefixului *în*. De fapt *pun în* exprimă altceva decât *pun pe* sau *pun subț*, indiferent dacă substantivul următor e „cap“ sau „masă“ sau altceva. În cazul de care ne ocupăm, *pun, vâra în ceva* însemnează „pun, vâra astfel ca să stea bine, să se fixeze“, căci, ca și la prefixul *in-*, din ideea de „înăuntru“ (pe care o avem bunăoară în expresia *pun carnea în oală*) s'a născut cea de „în mod definitiv, de tot“.

turi de *îngădui* < ung. engedni, găsim la Dosofteiu, cu același sens, forma *agădui*, avem, după toată aparența, înlocuirea silabei radicale *în-*, considerată ca prefix, prin *a-*. Cazul invers îl avem în *abur(i)că* < *arboricare, rosit în unele regiuni *îmbur(i)că* (ca și când ar fi un derivat din *buric*), și, după analogia multelor verbe cu și fără prefixul *în-*, chiar *burică*.

3. Precum prepoziția *în* se întrebuițează adesea în legătură cu noțiuni temporale („în anul trecut“, „în amiazi“, „în dimineața aceea“), întâlnim și prefixul *în-* în derivate ca *se înse-rează*, *se înnoptează*, *întârziă* etc.

4. Obicinuită e schimbarea raportului local cu cel instrumental: *innubilare* > *înnoură* „a se învăli în nori“ se poate defini și ca „a se acoperi cu nori“, *încătușă* nu mai înseamnă „a băga pe cineva în cătușe“, ci „a-l lega cu cătușe“. De aceea unele din derivatele romanice cu *in-* sânt traduse de Meyer-Lübke în *Rom. Gramm.* prin circumscrieri germane cu „mit“, de ex. franc. *encirer* „mit Wachs überziehen“, *empourprer* „mit Purpur färben“, span. *encalar* „mit Kalk überziehen“ etc. Tot astfel avem în românește: *îmbăiera* „a lega cu băieri“, *îmbăia* „a umblea cu bale“, *îmbălțâ* „a împodobi cu bălți“, *îmbrândă* „a încinge cu brâu“, *îmbrobodi* „a acoperi cu broboadă“, *îmbumbă* „a încheia cu bumbi“, *îmbură* „cuvrir de bruine“, *împăcură* „a unge cu păcură“, *împăduri* „a acoperi cu pădure“, *împănă* „a umplea cu pene“, *împielmă* „a învăli cu (sau în) pielă“, *împintenă* „a mână lovind cu pintenii“, *împlătoșă* „a înarmă cu platoșă“, *împonciă* „a ocoli (un loc) cu țărushi“, *împodobi* „a găti cu podoabe“, *împovără* „a încărcă cu povoară“, *înarginti* „a suflă cu argint“, *înaripă* „a prevedea cu aripi“, *înarmă* „a prevedea cu arme“, *inclavare > *încheia* „a bate cu cuie (= a înțepeni în cuie)“, *îndrugă* „a răsuci cu drugă“ etc. Mai ales sânt dese participii în funcție de adjectiv precum: *împăclit* „acoperit cu păclă“, *împetelat* „împodobit cu peteală“, *împletoșat* „cu plete mari“, etc. După asemenea modele s'a adăogat la adjective ca *arcat* = franc. *arqué*, *brumat* „cu brumă“, prefixul *în-*, schimbându-le în *înarcat*, *îmbrumat*,

5. Foarte adesea prepoziția *în* se leagă, în mod figurat, cu abstracte („în cinste“, „în primejdie“, „în beție“ etc.); tot astfel verbele derivate cu prefixul *în-* exprimă intrarea în starea sau în

raportul exprimat prin adjectivul sau substantivul tulpinei: *încuscresc*, *întovărăşesc* = intru în raport de cuscră, de tovarăş cu cineva, *îmbăt* = aduc în starea de a fi beat etc. Cele mai multe din aceste verbe sânt derivate de la adjective exprimând, în funcţie intransitivă şi reflexivă, o devenire, iar în funcţie transitivă, o prefacere: *înroşesc* sau *mă înroşesc* = devin roşu, *înroşesc ceva* = fac roşu; chiar şi când derivatele sânt desubstantivale, substantivul radicalului serveşte adesea numai ca un termen de comparaţie spre a exprima tot o însuşire: *a se îmbujoră* (la origine „a se prefăce în bujor“) „a se face roşu ca bujorul“, **îmbufonare* (de la bufo, -onem, cf. Th. Capidan, DR. II 758) > *a se îmbufnă* „a se zborşi ca o buhă“, *a se încâini* „a se face rău ca un câine“. Exemple abundă: *îmbătrâni*, *îmbelşugă* „a face să fie din belşug“, *îmbună*, *împământăni* „a face să fie pământean“, *împărtăşi* „a face părtaş“, *împrieteni* „a face să fie prieten“, *împrospăta*, *îmfierbântă*, *încărunţi*, **ingrassiare* > *îngrăşă*, **ingrossiare* > *îngroşă* (după care s'au luat derivatele în -oşă, precum *îmbăfoşă*, *împăroşă*, *împietroşă*, *îngrefoşă*, *învârtoşă* etc.), **ingrevicare* > *îngrecă* „a face greu (grea)“, *însofi*, *învecină*, *întristă* etc. Mulţimea aceasta de exemple, care însemnează „a face (să fie) ca ceea ce exprimă radicalul“, a dat impresia că prefixul *în-* poate derivă *f a c t i v e*¹.

6. Nu trebuie să uităm însă că atât în limba latină, cât şi în limbile romanice şi în cea românească, există şi există încă posibilitatea de a derivă verbe denominale prin simpla adăogare la tulpina numelor a terminaţiunilor verbale de conjugarea *-are* şi *-ire*². Înţelesurile acestor derivate directe sânt din cele mai variate, raportul între nume şi verb putând să fie cel de subiect, de obiect, de instrument etc. (cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* II § 575), de ex. *haiduci*, *şcolări* „a fi haiduc, şcolar“, *urfi*, „a face urf“, *cără*, *căruşă* „a duce, cără cu carul“, *seceră* „a tăia cu se-

¹ „Sodann werden [im Italienischen] von Adjektiven und Substantiven Faktitiva mit *in* gebildet, das Versehen mit einer Eigenschaft wird aufgefasst als ein Versetzen in dieselbe hinein, vgl. *inaridire* austrocknen, *ingrandire* vergrößern, *impallidire* erbleichen, *illegiadrire* verschönern, *illanguidire* schwächen...“ etc. (W. Meyer-Lübke), *Ital. Gramm.* § 585).

² Mai rare în celelalte limbi romanice, aceste derivate în *-ire* sânt numeroase în româneşte din cauza îmbogăţirii conjugării a patra la noi prin marele număr de verbe de origine streină, mai ales slavă.

ceră” etc.¹. S'au putut deci naște părechi de verbe, unele derivate direct și altele derivate cu prefixul *în-*, exprimând același lucru: *armă* = *înarmă* „a prevedea cu arme”, *urîți* dar *înfrumuseță*, *amări* dar *îndulci*, *căruță* „a duce cu căruța” — *încărușă* „a duce în căruță” etc. Astfel prefixul *în-* deveni cu timpul, ca și *ad-* și *ex-*, aproape fără nici un conținut semantic, ci mai mult un element protetic. Exemplele de verbe întrebuițate cu și fără prefix abundă în românește. Iată câteva din cele care încep cu *îmb-* și *împ-*: (*îm*)*băligă*, (*îm*)*bărbură*, (*îm*)*bârfl*, (*îm*)*bătrâni*, (*îm*)*bârzoia*, (*îm*)*belciugă*, (*îm*)*bolmoji*, (*îm*)*borșoșă*, (*îm*)*brânci*, (*îm*)*brăzdă*, (*îm*)*brezăia*, (*îm*)*brumă*, (*îm*)*bucură*, (*îm*)*buieci*, (*îm*)*buimăci*, (*îm*)*burzului*, (*îm*)*butuci*, (*îm*)*butuși*, (*îm*)*painjeni*, (*îm*)*păivâni*, (*îm*)*peși*, (*îm*)*pică*, (*îm*)*povârni*, (*îm*)*pogodi*, (*îm*)*potcovi*, (*îm*)*prăfui*, (*îm*)*prăsi*, (*îm*)*presără*, (*îm*)*prevești*, (*îm*)*prici*, (*îm*)*prolăpi*, (*îm*)*prăji*, (*îm*)*punoia*, tot așa: (*în*)*acoperi*, (*în*)*cămătă*, (*în*)*căpătă*, etc. În Dicționarul Academiei se găsesc multe exemple despre întrebuițarea, fără distincție, de același autor, a formelor cu și fără prefix. În general, verbele cu *în-* câștigă — fiind cele mai nouă — tot mai mult teren în limba populară, unde se întâlnesc și forme ca *împlimbă*, *împrimeni*, *încâștiga*² etc. Această extindere a lui *în-* se

¹ Foarte des formăm, mai ales în glumă sau în afect, verbe ca *bădărănesc*, *măgăresc* pe cineva = îl fac (= îl numesc) bădăran, măgar. Interesante sânt și formațiile glumețe ca cele din versurile populare (Mândrescu, Lit. pop. 153):

Așa joacă bătrânii
Când înfloresc călinii
Călinii s'o călinit (= au înflorit, s'au trecut)
Bătrânii s'o bătrănit.
Dar la minte-o 'ntinerit.

Asemenea formații incidentale au de obicei un traiu scurt și nu rămân în limbă; este vie însă posibilitatea de a le forma. Ceva analog avem în latinește, când de la *Antonius* se formează incidental un derivat *antonescere* = a se asemăna lui Antonius (ca gr. *φιλιππίξεν*, de la *Φίλιππος*).

² În literatura populară și în textele vechi găsim și forme cu *în-* dis-părut, precum *pinge*, *părat*, *ceput*, *tunerec*, etc. Pe când în poezia populară ele se datoresc adesea unor trebuințe ritmice, în textele vechi de multe ori dispariția lui *n* (= *in*) se explică pe cale fonetică în combinații ca *in ntunerec*, *un mpărat*, *din nceput*, *am mpins* etc. Această pierdere a lui *în-* atinge și cuvinte în care el aparține tulpinei, precum: *druşaim* în loc de *îndruşaim*. Pe de altă parte *în-* fiind un prefix atât de frecvent, înlocuște uneori alte sunete inițiale, precum *îndrevenit* „înțepenit” < *udrevenit (după analogia sinonimului *înlemnit*) < sârb. *odreveniti*; *încrop* < *ucrop*; istorom. *întrat* < *it*. un *tratto* etc.

observă mai puțin în Ardeal — unde formele vechi se păstrează mai mult — decât în Țara-românească, ceea ce explică preferința lor în limba literară: vechiul *plinesc* < *plenesco* a fost înlocuit prin *împlinesc*, *bolnăvesc* prin *îmbolnăvesc*, lui **fervidiare* îi corespunde *înfierbăză* (DR. III 758), paleosl. *pîstriti* a devenit *împistri*. Pentru *înduplecă* și *îneebuni* de astăzi în textele vechi găsim mai ales *duplecă* și numai *nebuni*. În altă parte a acestui volum arăt care e dezvoltarea semantivă a lui *circare* > *cercă*; alături de acest verb avem un derivat din *circus* cu prefixul *in*: **incircare*, cu sensul original de „a încercui”. Cu timpul *încerc*, a ajuns să aibă aceleași înțelesuri ca *cercă*, iar astăzi îl înlocuește, în limba literară, de cele mai multe ori. Lat. *blandiri* (**blandire*) „a mângâia” a dat în românește *blânzi*, formă pe care Candrea și Densusianu o atestă din „Mărgăritarele” din 1691. Alături de acest verb moștenit, s'a format, de la *blând*, un factitiv *îmblânzi* „a face blând” (ca accepțiunile franc. „apaiser” și „dompter”). Acesta a înlocuit în limba veche pe vechiul *blânzi* cu sensul de „a mângâia” („Imblânzește cea ce au venit în al unsprăzecele ceas”. Cuv. d. bătr. II 79).

Tot astfel *includere* „*einschliessen*” a înlocuit pe *claudere* (*cludere*) „*schliessen*”, păstrat încă în arom. *cl'id*; astăzi se zice, la noi, de o potrivă: *închid pe cineva în temniță* și *închid ușa*. Deosebiri esențiale de înțeles între derivatul cu *în-* și între verbul fără acest prefix întâlnim aproape numai în cazuri ca *dură* și *îndură*, a căror legătură etimologică n'a mai fost simțită din momentul când adjectivul *dur* (*durus*) a dispărut. În limba literară se face o deosebire și între *drăgosti* „*caresser*” și *îndrăgosti* „*enamoured*”: tot astfel între *tocmi* „a angaja” și *întocmi* „a aranja” („a tocmit un contabil, ca să întocmească bilanțul”); între *potrivă*, derivat din *potrivă* „*asemănare*” și *împotrivă*, derivat din *împotrivă* „*încontra*” („Cum s'au potrivit lucrurile, a rămas unul singur care s'a împotrivit propunerii”). În unele regiuni găsim însă că se întrebuițesc numai forma *tocmi*, cu amândouă sensurile, în altele *împotrivă* are și înțelesul de „a potrivă” („Știe să 'mpotrivească cuvinte neîncălcite”. I. Negruzzi, Scr. II 112).

Adăogarea prefixului *în-*, fără ca prin el să se modifice în mod esențial sensul verbului, nu este însă o particularitate a limbei române, ci se găsește și în celelalte limbi surori și o putem atesta și în latinește: *infloresco* (> *înfloresc*) stă alături

de *floresco*, fără deosebire de înțeles ș. a. Forme romanice ca retorom. *inglacer*, veron. *inğasar*, trevis. *inğaza*, v.-franc. *englacier*, sau it. *indolcire*, retorom. *indultschir*, sard log. *indulkire*, v.-franc. *endoucir*, cat. *endolsir*, v.-span. *enducir* ne arată că, alături de *glacio* (it. *ghiacciare*, franc. *glacer*, prov. *glasar*, cat. *glassar*, galiț. *lazar*) și de *dulcesco*, a putut exista în limba poporului roman și **inglacio*, **indulcesco*. Vechimea compozițiilor *inğhefă* și *indulci* în românește se atestă și prin faptul că ele se găsesc în toate dialectele (istorom. *ăngl'afă*, arom. *ngl'iğare*, *ndulğire*, megl. *angl'iğari*)¹. Tot veche trebuie să fie și compoziția **in-uxorare* > *în-sură* precum dovedesc formele italiene de sud, unde s'a mai păstrat cuvântul; dacă la Aromâni găsim și forma *sură*, aceasta e mai degrabă refăcută din *nsură*, decât continuarea lui *uxorare*, precum dovedește dispariția lui *u*. Și prefacerea lui *a* în *ă* în *înădresc*, *nălbesc*, *înăspresc* (față de *înarmez*, *înapoiez*, *înaintez*, *înavușesc*) dovedește vechimea compoziției cu *în-*, poate chiar existența unui **inacresco*, **inalbesco*, **inaspresco* latin popular.

7. Coexistența din timpurile cele mai vechi a formelor cu și fără prefixul *în-* a trebuit să producă la indivizii cu talent pentru limbă tendința de a înlătură sinonimica și de a stabili nuanțe de înțelesuri între părechile de verbe auzite când într'o formă, când într'alta. Prin interpretări nouă, în cea mai mare parte de natură stilistică, a materialului moștenit de limbă s'au putut produce, mai întâiu individual, apoi, prin imitație, la grupuri mai mari, inovațiuni în funcțiunea și în conținutul semantic al prefixului *în*. Urmărirea acestora ar fi foarte interesantă. La acest loc ne vom mulțumi cu câteva constatări.

Brașovul e situat tocmai la locul unde se întâlnesc cele două rostiri: *pușcă*, aproape general în Ardeal, și *împușcă*, aproape general în Muntenia. În graiul meu deosebirea între *pușc* și *împușc* e cea dintre germ. „*schliesse*“ și „*erschiesse*“: „Ai să puști (un Bucureștean ar zice: ai să tragi) atâta, până vei împușcă (=nemerl) pe cinevă“. S'ar putea ca la mine această distincție după aspectul verbal (*pușcă* imperfectiv, *împușcă* perfectiv) să se fi născut din nevoia de a redă în graiul meu o

¹ Pentru alte asemenea cazuri, cf. cu deosebire *Dicț. etim.* de Candrea-Densusianu, care au dat o deosebită atenție formelor romanice corespunzătoare celor românești.

distincție care mi-eră familiară din limba germană¹ și a cărei modele erau date prin exemplele de *în-* intensiv citate supt 2. Cred că în mod inconștient distincția aceasta o mai fac însă și alții, căci atunci când le-am spus propoziția citată mai sus, au admis-o și mi-au explicat-o la fel ca mine și soție-mea și C. Lacea, amândoi Brașoveni, și O. Ghibu, din Săliște, deci tot dintr'o regiune unde ardelenescul *pușcă* se întâlnește cu muntenescul *împușcă*.

Multe exemple de verbe cu pref. *în-* care au un înțeles factitiv fac ca funcțiunea de a derivă factitive să se atribue prefixului. Pentru soție-mea deosebirea între *acresc* și *încresc* este cea între intransitiv (reflexiv) și factitiv (transitiv): *varza se acrește în bute* „devine acră“, dar *bucătăreasa încrește zeama* „o face acră“. Distincția aceasta, pe care au admis-o și alții pe care i-am întrebat, nu se face însă în alte regiuni, unde totuși se zice numai *a înălbî pânza* „a o face albă“. Pe de altă parte, soție-mea care, tot astfel, zice *a albit* „părul îi e alb“, întrebunțează numai pe *a încărunit* „părul îi e cărunț“.

N. Drăganu mă asigură că la Năsăud se zice, tocmai dimpotrivă, *acrește zama* „o face acră“, dar *curechiul se încrește în puțină* „începe să devină acru“. Pentru el prefixul *în-* dă verbului o nuanță incoativă. Această deosebire între Brașov și Năsăud se observă mai bine la verbele *puși* și *împuși*. Pentru mine *put* este intransitiv, iar *împut* factitiv: „Pute a ceapă încât împute toate casa“; pentru N. Drăganu *pușesc* e neutru, *împușesc* e incoativ: *pușeste în odaie* „miroase rău“, dar *de la cap se împușeste peștele* „începe să miroase rău“.

Acest exemplu din urmă e deosebit de instructiv, căci el ne arată cât de tare se pot îndepărta interpretările ulterioare de stadiul original. În latinește raportul între *puteo* și *putesco* eră

¹ Este interesant a urmări, la indivizii care vorbesc mai multe limbi, cum caută se introducă în limba părintească distincții care se fac în a doua limbă vorbită. În *Studii istororomâne* II § 201 am arătat asemenea cazuri la Istro-românii bilingui. Cărturarii ardeleni și bucovineni numai cu greu se desbară de expresii ca *agrăr* (avorbî), plăsmuit după germ. „anreden“, amăsurat după germ. „gemäss“ *preluă* după germ. „übernehmen“ (sau ung. „átvenni“) servind ca model și opusul *predă*, *singuratec* în înțelesul germ. „einzeln“ etc. În Bucovina am auzit făcându-se distincția între „gehen“ și „fahren“, care lipsește în românește, prin întrebunțarea lui *plecă* în înțelesul de „fahren“: Nu vom merge, ci vom pleca.

cel dintre un verb neutru „miros a putred“ și între un incoativ „încep să putrezesc“. Dacă compoziția cu prefixul *in-* ar data din epocă latină (cf. *imputresco*, *exputesco*), atunci **imputeo* ar însemna „miros pe dinlăuntru a putred“ sau „miros de tot a putred“, iar **imputesco* „încep pe dinlăuntru să fiu (tare) putred“. Cum *-esco* și-a pierdut tot mai mult funcțiunea sa incoativă și a devenit o simplă terminațiune verbală, s'a generalizat în unele regiuni sau forma (*in*)*put* sau formă (*in*)*puțesc* și s'a făcut o diferențiere de sens după prefix, atribuindu-se acestuia, în Năsăud, puterea de a da verbului un sens incoativ, iar în Brașov cea de a da verbului un sens factitiv.

Dintre aceste diverse feluri de interpretare ulterioară a prefixului *in-*, cea care pare mai generală și mai frecventă este cea factitivă. Din cauza ei bunăoară vechiul *pacare* a devenit *împăcă* „a face să trăiască în pace“ (ca *îmbună* „a face să fie bun“) și tot ea marchează deosebirea de înțeles între (de la natură) intransitivul *trece* „vorübergehen“ și *întrece* „(im Vorübergehen) einholen“.

Tot ca un factitiv față de intransitivul *cure* „a alergă“ apare derivatul *încură* „a face să alerge“.

Rămâne de explicat de ce la acest cuvânt avem, alături de forma mai rară *încurge*, trecerea din conjugarea a treia la conjugarea întâia, pe care la simplul *cure* (*cură*, *curge*) n'o întâlnim.

Pentru a explica această schimbare de conjugare, Candrea-Densusianu (*l. c.*) admit că „forma românească a fost trecută la conjugățiunea I-âi prin confundarea persoanei a 3-a sg. ind. pres. *încură* și a formelor de imperf. *încuram* etc. cu verbele de conjugățiunea I-âi“. Din punct de vedere formal explicarea lui Candrea și Densusianu este plauzibilă și trecerea acestui verb de la conj. III la conj. I, din cauza coincidenței unor forme flexionare, ar înmulți exemplele de felul lui *plouă* < *plovēre*, istrorom. *tafă* și *zafă* < *tacēre*, *jacēre*, date de Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* II, § 117, la care se mai adaugă megl. *amplă* < *implēre* și arom. și ban. *scriă* < **scribēre* (alături de *scrie* < *scribēre*). În lat. e atestată și forma *currēre* (cf. Georges), care ar fi trebuit să se desvolte în mod regulat în *cură*.

Mi se pare totuși că această schimbare de conjugare nu e de natură fonologică, ci derivativă, și că ea continuă o tendință pe care o putem urmări până în epocă latină.

Există adecă în latinește o scrie de verbe în *-are*, care au alături și forme ce aparțin conjugării în *-ēre*, precum :

capio, cepi, captum, capere stă alături de *occupo, -avi, -atum, -are* ;

crepo se conjugă : *crepas* și *crepis, crepui, crepītum*. Georges dă în titlu infinitivul *crepare*, Walde dă *crepēre*. În limbile romanice s'a păstrat numai *crepare* (Meyer-Lübke, REW. 213), dar ca derivate avem, alături de **crepatura* (ibid. 2314 > rom. *cră-pătură*) și *crepītare* (ibid. 2316) ;

cubo se conjugă : *cubui, cubitum, cubare*. În limbile romanice avem numai *cubare* (ibid. 2351), a cărui legătură cu *cubitus* (*cubitum*) nu se mai simte ;

domo se conjugă în lat. clasică *domui, domitum, domare*, dar în scrieri cu colorit vulgar se găsesc și formele *domavi, domatus* (cf. Georges). În limbile romanice s'a păstrat însă *domītus, domītare, *domītare* (ibid. 2742—44) ;

fugo, -ēre înseamnă în latinește „*fliehen, davonfliehen*“ (în limbile romanice *fugīre*, ibid. 3550), iar *fugo, -are* „*fliehen machen, in die Flucht schlagen*“, care însă în limbile romanice (ibid. 3549) are, pe lângă acest sens, și pe cel de „*fliehen*“ (cf. rom. *fugând = fugind*) ;

lavo se conjugă *lavi, lavatum, lavare* și *lavi* (= *lavui*, ca *crevi* < *crevui* etc.), *lautum* (< *lavitum*), *lavere*. În limbile romanice avem numai *lavare* (rom. *la*) și derivatele *lavatorium, lavatura*¹ (ibid. 4951—53), **pellavo* (rom. *spălă*), dar s'a păstrat și *lautus* în românescul *lăut* și mai ales negativul *nelăut* ;

mejo, -ēre se conjugă și *mejo, -avi, -are*. În limbile romanice verbul e de conj. I (Meyer-Lübke, REW. 5468) ;

neco, -avi, atum, -are, are și formele *necui, nectus* ;

pello, pepuli, pulsum pellere, are, când e compus cu prep. *con-*, formele *compello, -puli, -pulsum, -pellere* „*zusammentreiben, eintreiben, treiben, nötigen, drängen*“ și *compello, -avi, -atum, -are* (pe care Georges îl consideră ca un „*intensiv*“ al celui precedent) „*anreden, ansprechen, anklagen*“ ;

pinso, care în limbile romanice se conjugă numai după conj. I (ibid. 6517), avea în latinește formele *pinsi* și *pinsui*, la part. *pinsum, pinsitum, pistum* și *pinsatum*, la inf. *pinsere* și *pinsare* ;

¹ Rom. *lături* ar putea deriva și din **lauturae* (< **laviturae*).

plico se conjugă *plicui* și *plicavi*, *plicatum*, *plicare*. In limbile romanice avem numai conj. I, dar și derivatele **plicita* și **plicitoria* (Meyer-Lübke, REW. 6601—03);

profligo se conjugă (ca și simplul *fligo*, *-ere*) *proflictus*, *profligere*, dar, cu același sens de „niederschlagen“, și *profligo*, *-avi*, *-atum*, *-are*;

sono se conjugă *sonui*, *sonitum*, *sonare*, dar se găsesc și formele *sonit* (care e veche, cf. Sommer, *Lat. Laut- und Formenlehre*, § 334, 1), *sonunt*, *sonere*. In limbile romanice avem numai *sono*, **sonavi*, **sonatum*, *-are*, dar s'a păstrat și *sonitus* în rom. *sunet*;

specio avea formele *spexi*, *spectrum*, *specere* și tot astfel compusul *suspicio*, *-spexi*, *-spectrum*, *-ere*, cu înțelesul „aufwärts sehen, verehren, vermuten“, alături însă de *suspikor*, *-atus sum*, *-ari* „argwöhnen, im Verdachte haben, mutmassen“. In limbile romanice: *suspicare* (Meyer-Lübke, REW. 8487);

sperno, *sprevi*, *spretum*, *spernere* „absondern, trennen, verachten“ are și forme ca *spernabat*, *spernatus* și tot de conj. I e *spernor*, *-ari* „verachten“ și compusul *aspernor*, *-atum sum*, *-ari* „abweisen“;

seco se conjugă *secui*, *sectum* și *secaturus*, *secare*. In scrieri cu colorit vulgar găsim însă și formele *secavi*, *secarunt*, *secarit* (Georges), care sânt și cele romanice, alături însă de derivate ca **sectare*, *sectio*, **sector*, *sectorius*, *sectura* (Meyer-Lübke, REW. 7764, 7766—70);

tono se conjugă *tonui*, *tonitum*, *tonare*, dar e atestat și forma *tonimus* (Georges). Tot astfel avem compusul *intono*, *-ui*, *-itum*, *-ere*, pentru care sânt atestate și forme ca *intonatus*, *intonaverit*, *intonavisset*. De conj. I e românescul *tună*; am păstrat însă și pe *túnet*.

Deși raportul formal și semantic între conjugarea III și I nu apare cu claritate, totuși se desprind, din unele din exemplele citate, două observări care ne pot fi folositoare la elucidarea cazurilor românești. Cea dintâi e că une-ori trecerea la conj. I stă în legătură cu compunerea verbului cu un prefix (cf. și Sommer, *l. c.*); a doua, că raportul între conj. III și I e uneori cel dintre funcțiunea intransitivă și cea factitivă, indiferent pentru noi dacă acest raport e vechiu — și deci o rămășiță arhaică în

limbile romanice — sau se datorește unei interpretări ulterioare¹; indiferent deci dacă în *fugare* avem a face cu un derivat nou din *fuga*, cum cred unii, sau cu un schimb de conjugare din *fugere*, pentru cei ce întrebuițau aceste verbe, raportul între ele eră cel dintre germ. „fliehen“ și „in die Flucht treiben“. Tot astfel se poate ca raportul între *crepere*, *pinsere*, *sonere*, *tonere* și *crepare*, *pinsare*, *sonare*, *tonare* să fi fost cel dintre germ. „bersten“, „mit den Füßen stampfen“, „erklingen“, „donnern“ și „spalten“, „zerstampfen“, „klingen machen“, „sausend herabfahren lassen“ (cum traduce Georges pe *clavam superne* intonat), deci să se fi spus odinioară undeva: *lignum crepit* „lemnul creapă (de frig)“ dar *homo crepat lignum* „omul creapă lemnul“, *tonit, dar *Juppiter tonat hominem*. Această interpretare s'a putut da verbelor latine cu conjugare amestecată cu atât mai ușor, cu cât la o clasă întregă de cuvinte deosebirea între sensul „a face ceva“ și „a fi ceva“ rezultă tocmai din modul de conjugare în *-are* sau în *-ere*: *albare* „weis machen“ — *albescere* „weis werden“, *amarare* „bitter machen“ — *amarecere* „bitter werden“ etc. (cf. E. Herzog, în *Bausteine*. Festgabe Mussafia p. 482—83, unde se citează 34 de asemenea exemple).

Am constatat mai sus, că și prefixul *in-* a ajuns să aibă funcția de a derivă verbe cu sens factitiv, încât nu ne va surprinde dacă vom găsi în românește, pentru derivarea de asemenea verbe, combinate amândouă elementele, prefixul *în-* și trecerea de la conj. III la I.

Aceasta s'a întâmplat la *încură*. Latinescul clasic *incurrere* nu s'a păstrat în limbile romanice. În schimb însă s'a născut, poate încă în graiul poporului roman, un *in-currare, păstrat până azi la noi. Apropiatul ca sens *fugere* — *fugare* (păstrat în limba veche și în unele regiuni până azi supt forma *fugă*, sau în derivatul *păfugă* „a pune pe fugă“) care de bună seamă a servit ca model la schimbarea de conjugare, dovedește și el că avem

¹ Din existența unei forme franceze *brayer* alături de *braire*, deduce Ettmayer (*Über das Wesen der Dialektbildung*, p. 17) asupra existenței unei forme *bragare alături de *bragere, pe care o pune în aceeași categorie cu *crepare* alături de *crepere*, „ein uralter Konjugationswechsel, der im Vulgärlatein zur Zeit der Romanisierung noch lebendig war, wie wir aus dem Sardischen und aus manchen Beispielen in Nordfrankreich erschliessen können und der im Altlatein und vorher wohl die Bildung eines Transitivs neben einem Intransitiv charakterisiert haben dürfte“.

a face cu o formație care trebuie să dateze dinainte de ce *fugere* a fost înlocuit cu totul prin *fugīre*.

După cele arătate vom înțelege mai bine și celelalte cazuri de trecere de la conj. III la conj. I în limba română¹.

Alături de *bibere* „a bea” trebuie să fi existat un **bibare* „a face să bea”, al cărui participiu **bibatus* se continuă în românescul *beat*. Intr’adevăr, reducerea acestui cuvânt la lat. *bibītus* se împiedecă de două mari dificultăți fonetice. Judecând după cazuri ca *cavīto* > *caut*, **lavītus* > *lautus* etc., am așteptă ca și grupul *évī* + cons. să dea *eu*. De fapt **prebīter* > *preut* și **ingrevīno* > *îngreun* și, înainte de toate, *habet* > *au*, ca și *habent* > *au*, ne arată că acest grup se schimbă în *eu* înainte de ce să înceapă amușirea lui *v* intervocalic. Un *bibītus* ar fi trebuit să dea deci **bēut*, care, după analogia participiilor în *-ūt*, a trebuit să mute accentul pe terminație, întocmai ca *lātus* care a devenit *lāūt* (DR. III 773). Deci pentru *băut* nu e nevoie să admitem un **bībutus*, deși și acesta ar fi dat același rezultat. Cei ce admit că în *bibītus* a dispărut fără urme *b* intervocalic și că **beet* s’a contras în **bet*, explică schimbarea acestuia în *beat* prin analogia femininului *beată* — o explicație cu totul neprobabilă, dat fiind că starea de ebrietate la femei e excepțională — sau „prin influența infinitivului *bea*, după analogia lui *da -dat*, *sta -stat*” (Candrea-Densusianu, Dicț. etim. No. 153), o explicație cam forțată.

Alături de vechiul *vie* „a trăi” avem factitivul *învīd* „a face să trăiască”, care ar putea fi un derivat românesc din *viu*, dar care s’ar putea reduce și la un factitiv **invivare*. Alături există

¹ În *adǎogǎ* avem a face cu un schimb nou (sec. XIX) de conjugare și anume din *adǎogǎ* — ca în atâtea alte cazuri de schimb între conj. I și IV — care formă e și ea nouă (apare mai întâiu la cronicarul moldovean E. Kogălniceanu), născută din *adaoge*, singura formă cunoscută în literatura veche și în celelalte dialecte. În *dedere* > *dedu* avem a face cu o orientare după *da*. Tot astfel, dacă alături de *soage* > *subigere* găsim forma *sogǎ* (DR. III 777), cauza e analogia sinonimului *frământu*, care a înlocuit în cele mai multe regiuni cu totul pe *soage*. Forme aromânești ca *aștirnare*, *dispunare* etc. s’au născut în vremuri recente din *aștirneare*, *dispuneare*, cf. L. Morariu, *Morfologia verbului predicativ* 78. Aparentă e schimbarea de conjugare în *desface* (< *disfacere*) și *desfăcǎ* (< **disfabricare*). Pentru limbile romanice, cf. Meyer-Lückbe, *Rom. Gramm.* II § 117. Exemplele citate acolo se pot înmulți cu forme dialectale ca lyonez *averǎ* < *avellere* (REW. 817), milan. *destrūya* < *destruere* (REW. 2606), lomb. *remolar* (cf. Mussafia, *Beitrag* 93, Lork, *Altberg Sprachdenkm.* 187) < *remolere* (REW. 7198).

și forma fără prefix *viă*, care însă are înțeles intransitiv („a trăi“) și care, din punct de vedere formal, ar putea continua un **vivēre* (cu un schimb obicinuit de conjugare), întocmai ca mai sus amintitul *scriā* < **scibēre* < scribere.

În românește foarte multe verbe se întrebuițează cu același sens în funcțiune intransitivă și reflexivă (*răcesc* = *mă răcesc* *roșesc* = *mă roșesc* „devin roșu“). Raportul original între (*în*)-*holbă*, *învorbă*, *desvorbă* și *învoalbe* (cf. *învolt*), *desvoalbe* (cf. *desvolt*, *desvoltă*), *înhoalbe* poate să fi fost acela că verbul simplu de conj. III să se fi întrebuițat cu înțeles intransitiv și cu funcțiune reflexivă, ca lat. *se volvere* „sich wälzen = rollen, wirbeln“, iar formele compuse și conjugate după conj. I să se fi întrebuițat ca transitive: **involvere oculos* > *a înholbă ochii* „a-i face să se rotească“.

Tot cu înțelesul reflexivului *se committere* apare românescul *a se (în)cumete* și *a (se) încumetă*.

Cred, însăfârșit, că tot ca *currere* — **incurrare* s'a format de la *tēxere* (sau *intēxere*) un factitiv **intēxare*, din care se explică al nostru *înțesă*. Lat. *texere* se întrebuiță și cu un înțeles figurat apropiat de „înțesă“ românesc: *textitur nemus alno* s'ar putea traduce prin „pădurea e înțesată de arini“ sau *intextum vitibus antrum* prin „peșteră înțesată de viță“. Înțelesul lui *înțesă* (la Tiktin tradus prin „vollpfropfen, spicken“) este cel de a înghesuși, a îmbulzi, a introduce ceva vârand, astfel ca rezultatul să fie ceva îndesat, foarte plin. Comparația cu o țesătură deasă este firească. Pe la Bran „țesut“ e uneori chiar sinomin cu „des“; astfel despre o negură foarte deasă se zice curent că e „țesută“ (ca o pânză prin care nu poți vedea). Mai ales în gura țărâncelor noastre țesătoare o asemenea expresie figurată se înțelege ușor. Admițând un **intexare*, a cărui formațiune are, precum văzurăm, și alte analogii, cu înțelesul factitiv de „a face să fie îndesat (ca o țesătură)“, putem părăsi etimologia propusă de Giuglea (metateză din **însefă*) și nu avem nevoie să căutăm, cu Spitzer (DR, IV, 651), explicări artificiale spre a salvă etimologia lui Țiceloiu, inadmisibilă deoarece la baza cuvântului românesc nu poate fi un lat. *tē(n)s-*, ci numai un *tēs-*.

Dacă existau însă în latinește atâtea verbe în *-are* care aveau în participiu forme în *-itum* (în mod exclusiv sau alături de *-atum*), atunci mi se pare că sântem îndreptății să presupunem

și despre un verb ca *clavo*, *-are*, că aveã, alături de *clavatum*, un participiu **clavitum*. Intr'adevăr forma noastră *cheutoare* (*cheotaare*, *chiotoare*) se explică formal numai dintr'un **clautoria* (= **clavitoria*, cf. Dicționarul meu etimologic unde s'a cules din greșală la No. 816 în loc de No. 815). A admite cu Candrea-Densusianu (Dicț. etim. No. 326) că din **clavatoria* s'a născut mai întâiu *chetoare* și apoi, prin asimilare față de *o* următor, un *cheotoare*, mi se pare neverosimil, mai ales că în multe părți se zice *cheutoare*. Cred, din potrivă, că însași forma *chetoare*, răspândită în unele regiuni dacoromâne (rostită și *cetoare*, *citoare*), ca și aromânul *cl'itor* „sorte d'écuelle munie d'un couvercle qui la ferme hermétiquement“ s'au desvoltat în mod regulat din **clautoria*, **clautorium*.

Precum *au* proton se preface în mod regulat în *a* (augmento > arom. *amintu*, **cautelinus*¹ > *cătelin* DR. III 659, cavitare > **cautare* > *cătare*, **disfabricare* > **disfaucare* > *desfăcă* Candrea-Densusianu, *Dicț. etim.* No. 568, **expavoriare* > **spauriare* > *spăriare*, **experlavicare* < **spellaucare* > **spălăcare* > *spălăcire* DR. III 678, *fabricare* > **faurecare* > *fărecare* > *ferecare*, fragmentare > **fraumentare* > *frământare*, laboratoria > **laurătoare* > arom. dzi *lălătoare*, pavementum > **paumentum* > *pământ*, plausare > *plăsare* DR. I 411—412, repausare > arom. *arăpăsare* > dacorom. *răposare* — cu *ă* > *o* după labială —, *sagmarius* > *saumarius* > arom. *sămar* și, bine înțeles, *auguro* > *agur*, *augustus* > *agust*, *ausculto* > *ascult*, **autumna* > (*a*)*toamnă*, *aucupo* > *apuc*, *averrunco* > **aurrunco* > *arunc*) și s'a păstrat ca *au* numai prin analogie cu alte forme accentuate pe tulpină (*căută* după *caut*, *adăugă* după *adăug*, *auzi* după *aud*, *băună* < **baubulare* după *băun*, *lăudă* după *lăud*, *aurar*, *auriu* după *aur*, *tăurenciu* după *taur*, *scăunel* după *scaun* etc.), tot astfel și *eu* și *ou* proton au devenit *e* și *o*: **bībīticus* Candrea-Densusianu,

¹ Oricât de ingenioasă și de ademenitoare e etimologia propusă de Spitzer în acest volum p 659 pentru *cătelin*, ea nu mi se pare convingătoare fiindcă atât sufixul *-ellus*, cât și *-Tnus*, adăogate la tulpina *catt-* trebuiau să prefacă pe *t* în *ț*, precum dovedesc cuvintele *cățel* și *cățină*. Analogia lui *încetinel* (p. 658) nu explică această neregularitate, întrucât și acest derivat este neregulat și conține, probabil, sufixul *-enus*, iar nu pe *-Tnus*. În ceea ce privește pe megl. *căterqu*, acesta nu poate conține sufixul *-ău*, precum presupune Spitzer (p. 662), din cauză că *-ău* e la noi de origine unguerească și Megleniții n'au elemente ungurești.

Dicț. etim. No. 115 > *beuticiu > *bețiș*, *bibliviș ibid. No. 154, *beutivu > *beșiv*, *imblbitare > *imbeutare > ~~*imbătare*~~ / *civitate* > *civitate (cf. serbocroat. Captat, Skok cf. DR. I 423) > *ceutate > *cetate*, debitorius > *deutoriu > *dător* (+ da) > *dator*, *grevitosa ibid No. 756 > *greutiosa > *greioasă*, *ingrevicare > *ingreucare > *ingrecare* și *clavitoria, -orium > *clavitoria, -orium > *cl'ăutoare, -or > *cléutoare, -or > *chetoare*, arom. *cl'itor*, Formele *bibitorius > *bătutor*, *bibitura > *băntură*, *grevinare > *greunare > *ingreună*, *grevitatem > *greutate*, novitatem > *noutate* s'ar explica prin analogia lui *beu*, *greu* și *nou*, iar *cheutoare*¹ prin existența unui *cl'aut < *clautus, precum arom. *avgăfesc* „înmulțesc“, derivat din *avgat, ne arată că alături de *adaugeo* s'a păstrat în acest dialect un timp oarecare și *augeo* > *avgu. Tot astfel s'ar explica *gheură* < glabrare prin influența lui *gheđur* < glabro (Candrea-Densusianu, *Dicț. etim.* No. 738). Dacă ar fi să credem pe Cihac (I 109), că *ghiocelul* nostru derivă din *glaucellus (< glaucus = grec. γλαυκός), ar trebui să admitem că în forma *gheucel diftongul s'a păstrat printr'o apropiere de *ghioc*, cu care a fost asemănată floarea din cauza florilor ei albe. Dar mai e posibilă și o altă explicație. Paralelismul lui *eu*, *ou* cu *au* nu trebuie să fie perfect. Se poate adevărat ca acești diftongi să-și fi pierdut elementul labial prin asimilare față de *t* următor — exemple cu *s* lipsesc — întocmai precum, înainte de accent, *pt* a devenit (*t*)*t*. În cazul acesta în *gheură* și *ghiocel* (căci *č* și *ț* nu are același efect ca *t*, cf. *răpciune*, *supțire*) păstrarea diftongului ar fi regulată. La această părere ne conduce cuvântul nostru *leuștean*, care e urmașul lui *leust-* < *levist-* (din *levisticus* cu un sufix accentuat, despre care voi vorbi cu altă ocazie) și în care păstrarea lui *eu* cu greu s'ar putea explica printr'o apropiere de cuvântul *leu* (cf. floarea „gura-leului“).

Spre a înțelege mai bine raportul cuvântului *cheutoare* cu lat. *clavare* și cu românescul *încheidă* mai e nevoie de o precizare.

¹ Din *cheutoare* s'a născut *cheptoare* în Banat, Serbia și Mehedinți, ca în cazurile descrise de Weigand în *Jahresbericht* III 222 și de Giuglea în DR. I 248. Nu e deci probabil ca în *cheptoare* să se fi amestecat — precum credeau Candrea-Densusianu, *Dicț. et.* No. 326 — cuvântul *piept*, mai întâiu pentru că tocmai în regiunile sudvestice cuvântul acesta se rostește *p(i)ept*, și apoi pentru că *cheotoarea* țărănească e la gât (la gulerul cămeșii) și nu la piept.

Aproape toți care s'au ocupat cu aceste două cuvinte, le-au adus în legătură etimologică cu *cheie*. Mai întâiu Lexiconul Budan, care derivă pe *încheiu* „de la chiaie, clavis“; de asemenea Cihac (I, 52), care dă supt *cheie* pe *cheiotoare* < *clavatoria și pe *încheiu*; apoi Philippide (*Principii*, 26, 70), care consideră pe *încheiă* ca un derivat din *cheie* (clavis); la Tiktin *încheiă* e derivat din *cheie*, iar *cheiotoare* din *clavatoria oder *clavatoria zu *clavis* „Schlüssel“; în sfârșit Candrea și Densusianu, în Dicționarul lor etimologic, deși derivă pe *încheiă* din *in-clavare* < *clavus* „clou“ și pe *chiotoare* din *clavatoria, totuși le dau pe amândouă supt *cheie*.

Mi se pare că această constantă apropiere etimologică de *cheie* se datorește faptului că cei ce au scris dicționare etimologice la noi s'au gândit la singurul înțeles ce se leagă, pentru un orășan, de aceste două vorbe, adecă la *încheiă* = boutonner, *cheiotoare* = boutonnière. Și atunci, cum aceste două cuvinte amintesc, prin forma lor, pe *cheie* „clef“, a fost firesc ca să se ivească în mintea lor imaginea care seamănă „îmbumbatul“ hainei cu „închisul“ (cf. „închide haina!“) sau chiar „încuiatul“ ușei cu „cheia“. De fapt, în dicționare, înțelesurile „boutonner“ și „boutonnière“ se și dau la locul întâiu.

La țară însă, de unde cuvintele acestea au intrat la oraș, înțelesul care se naște în mintea țăranului mai întâiu când rostește aceste cuvinte este altul. Se zice și despre cămașă, că o *închei* la gât, iar ochiul în care intră nasturele se numește *cheiotoare*; dar aceste sensuri sânt mai nouă. La origine, se spuneă despre dulgher (sau despre țăranul care-și clădea singur casa) că *încheie* bârnela (grinzile, căpriorii) unei construcții de lemn atunci când le legă, fixând capătul cioplit în formă de călcâiu al unei bârne (*chiotorătura*, cum i se zice prin jud. Cojocna), în scobitura (cuibul s. *încheietura*) celeilalte, cu care se îmbucă. *Cheiotoare* se numește însași scobitura aceasta sau, mai des, colțurile caselor clădite din bârne, care ies afară din pereți, rămânând nevăruite. Cine a cetit multe poezii populare, știe cât de des e vorba în ele de aceste *cheiotori*, de care țăranul își anină coasa, de care-și leagă calul, lângă care așteaptă fata pe iubitul ei, etc. Când un prunc se naște, se zice că rîd și cheiotorile casei de bucurie¹.

¹ Exemplele se pot găsi în Dicționarul Academiei. Dicționarele noastre nu înregistrează pe *cheiotor*, *-oare* în funcție adjectivală, păstrat în expresia *piatră cheiotoare* = piatră de hotar, piatră care delimitează, „încheie“ hotarul.

Terminul acesta de dulgherie a pătruns apoi în graiul de toate zilele, dând o bogată floră semantică. Cu bârnele îmbinate una într'alta s'au comparat oasele omului, care se *încheie* prin *încheieturile* (= articulațiile) lor¹, sau cele două capete ale gulerului de la cămașă care se împreună prin *cheotorile* lor (mai târziu și cele două margini ale unei haine bărbătești, care se îmbumbă). Cum, pentru un dulgher, potrivirea una într'alta a bârnelor cioplite însemnează sfârșitul muncii sale, *încheierea unei case* a ajuns să însemneze „terminarea“ ei. De aici se explică expresiile figurate: *și-a încheiat vorbirea*, *și-a încheiat viața* = și-a sfârșit-o; *un an încheiat* = terminat, în cap, întreg; *a închelă o socoteală*, *a încheiă pace*; *horă încheiată*, *masă încheiată* etc. Tot astfel *cheotori* au ajuns să însemneze „colțurile gardului“, „cele două colțuri ale gurii (unde se îmbină buzele)“, „agrafă“, „butonieră“, „legăturile coasei“ „ochiul în care se prinde plasa“ etc.

Rezultă deci că *încheiă* și *cheotoare* nu stau în legătură cu *cheie*, ci cu alt cuvânt latin, înrudit, adevărat, cu acesta. Alături de *clavis* „cheie“ există în latinește *clavus* „cuiu“². De la acesta din urmă derivă verbul *clavo*, *-are* „a bate, a fixa cu cui“, care, precum arată formele romanice (cf. Meyer-Lübke, REW. No. 4358), trebuie să fi existat și compus cu prefixul *in-*. „Cuiel“ de care e vorba nu trebuie să ni le închipuim, ca astăzi, de fier, ci ele erau de sigur mai de mult, în mare parte, de lemn. Aceasta se vede din faptul că lat. *cuneus*, care a dat pe franc. *coîn*, a devenit la noi termenul generic pentru „cui“³. *Clavus* trebuie să fi fost și „capul“ sau „călcâiul“ cioplit la capul unui lemn, care intrând în scobitura altui lemn *încheiă* cele două capete. *Inclavare* în acest sens s'a păstrat nu numai la noi, Românii, ci și la Francezi, unde *enclaver une solive* e definit de Littré: „l'encastrement ou la placent dans l'entaille d'une poutre“⁴. Din punct de

¹ Nu invers, cum crede Tiktin, care, supt încheietură dă: „1. Gelenk, daher, übertragen, 2. Verbindungsstelle, Fuge“.

² Pluralul acestui cuvânt, *clavi*, trebuia să dea în românește *chei* (cf. șchiau—schei) și e posibil ca unele din obiectele numite românește *cheie*, precum *cheia plugului*, *a morii*, *a teascului* etc., să fie niște rămășițe ale acestui *clavus* latin, care la plural a devenit omonim cu *clavis*.

³ *A încuiă ușa* n'a însemnat deci „a o bate cu cui de fier“. Și astăzi, în multe regiuni, există un cuiu de lemn, care se potrivește în anumite creștături ale zarului primitiv, cu care se *încuie* sau *descuie* ușa.

⁴ Cf. și ital. *chiavare*, care, când derivă din *clavis*, însemnează „chidure a chiave“, iar când derivă din *clavus*, însemnează „închiodare, configgere“.

vedere formal, *inclavo* ar fi trebuit să dea *închiau; la persoana a doua trebuia să avem *închei* și tot astfel la conjunctiv *să înche(a)ie*; după acestea s'au modificat celelalte forme (*încheiu*, *încheia* etc.), poate și supt influența lui *cheie*, cu care a putut fi adus în legătură etimologică nu numai de filologi, ci și de strămoșii noștri:

înfiripă (înciripă); închelbă (închelbără); chelbe (chelbos).

Cihac I 93 se gândeă, pentru etimologia lui *înfiripă* la un tip lat. *infilicare (din *filum*). Tiktin crede că înțelesul fundamental ar putea fi „ins Dasein rufen“ și îl aduce în legătură cu *fire*, observând totuși că „das Suffix ist dunkel“. Pascu (Sufixele 178) se gândește la înțelesul de „a-și veni în fire“ pe care *a se înfiripă* îl are une-ori și pleacă tot de la *fire*, crezând că a existat în românește un sufix *-ip*, pe care-l descopere și în *aripă*, *a se aripi* > lat. *alipo (derivat din *ala*), în *ciripesc* (arom. *șiripedzu*). < arom. *fiur* < lat. *tinnulo (< *tinnio*) și în *șip* (megl. *șop*) < *tinnipo*. Trei etimologii greșite nu ne pot, de sigur, convinge despre existența unui sufix *-ip*. Ca Cihac, s'a gândit și Giuglea (*Dacoromania* II 825) la *filum*, crezând că avem a face cu un termen de țesătorie: „de la ideea de 'a desprinde și a forma firul' a ajuns să se aplice la aceea de 'a forma, a înfiripă pe încetul un lucru', așa cum se alcătuește un fir prin învârtirea lentă a fusului“. Spre a explica forma verbului românesc, Giuglea admite o metateză: *înfiripă* < *înpifira, disimilat din *împirifiră > lat. *imperfilare. Impotriva acestei ingenioase etimologii vorbește înainte de toate faptul că *perfilare s'a păstrat în românește în forma *prefiră*, cuvânt care are cu totul alt înțeles (cf. Tiktin s. v.).

Alături de *înfiripă* întâlnim și varianta *înciripă*, singura atestată în *Lexiconul Budan*. Cercetând mai amănunțit materialul de fișe cules pentru *Dicționarul Academiei*, ne bate la ochi faptul că *înfiripă* e atestat mai ales la scriitorii moldoveni, deci într'o regiune unde *fier* și *cer* se rostesc la fel: *șer*. Un hiperurbanism (*înfiripă* în loc de *înciripă* la acești scriitori este deci foarte firesc, pe când trecerea lui *fi* în *ci* în alte regiuni, cum e Ardealul de sud, e imposibilă. La fixarea formei *înfiripă* în limba literară a contribuit de sigur și legătura etimologică ce s'a făcut între *a se înfiripă* și *a-și veni în fire*. După ce cuvântul a fost întrebuițat de scriitorii ca Eminescu, Creangă și Vlahuță, el a devenit literar,

trecând la T. Maiorescu, D. Zamfirescu și fiind folosit cu predicție de poezii mai noi (Iosif, Goga). La Brașov se zice curent *înciripă*, dar nu se întrebuintează *înhipă* (precum ar trebui să se rostească dacă cuvântul ar stă în legătură cu *fir* sau *fire*), ci cel mult, prin influență literară, *înfiripă*.

Sensul fundamental al verbului e cel de „a adună la un loc, a pune la loc în grabă și de mântuială”¹, de aici (refl.) „a căpăta o formă, a lua ființă, a se face (din nou)”² apoi „a face rost de ceva, a-și agonisi, procură ceva”³, iar (de obicei) în funcțiune reflexivă „a se cârpi, a se întremă (după o boală), a-și veni în fire”⁴.

¹ *A înfiripă* sau *înciripă* = a face ceva iute, a săvârși ceva în grabă (Com. A. Tomiac, din Straja, Bucov.). *Înfiripez* = alcătuesc (Creangă, Glosar). Și-apoi, încetul cu încetul mi-am *înfiripat* iar gospodăria (Vlahuță ap. Tiktin). Aceștia le-au poroncit căpitanul să prindă cum și cu ce vor putea și să *înfiripe* carul și să-l ajute a-l duce până în ogradă (Sbiera, Pov. 11/32). Celalt [eră] peste măsură de leneș, ca să poată *înciripă* ceva (Pamfile, Dușm. 67).

² Visul său *se'nfiripează* și se ntinde (Eminescu, P. 237). Nu peste mult însă [Alba-Iulia] s'a ridicat din ruine; cetatea a fost zidită de nou și lângă ea, spre apus, s'a *înciripat* și orașul (Moldovan, Țara noastră, 364). Nu pot iubi în lume, adică în afară, tocmai pentru că acolo nu se poate face *înfiriparea* din nou a creațiunii mele sufletești (D. Zamfirescu, În Războiu, 155). Ce mândră serbătoare *se'nfiripă!* (Iosif, P. 81). Din doru-i nestins și'n veci călător O doină domol *se'nfiripă* (Goga, P. 50).

³ *Încirip* = sich nach und nach etwas erwerben, sich allmählich zu etwas aufhelfen (Lex. Bud.). *A [se] înciripă* = a se providea cu ceva în silă și cu mare greu: de unde să mă *încirip* de bani? (Viciu, Gl.). *A se înciripă* = a-și agonisi ceva (Frâncu-Candrea, Munții Apus, 101). Pipăia cu grijă după curea, să vadă de stă tăbacul; își făcea vânt până'n tindă, să-și mai *înciripe* câteva lemnușe de pe solniță (Agârbiceanu, Sămănăt. III, 177).

⁴ *Mă încirip* din boală la sănătate, adică mă întram (Lex. Bud.). *Mă înfiripez* = îmi viu în fire, mă însănătoșez (Creangă, Glosar). *Înciripă* = însănătoși (Ijipescu, Opinc. 55). *Înciripatu-te-ai?* = însănătoșatu-te-ai? (Frâncu-Candrea, Rot. 54). *A se înciripă* = a prinde la putere după un morb (Viciu Glos.). Abia-abia s'o'nciripat și iarăși s'o îmbolnăvit. Abia s'o'nciripat puii și trebuie să-i vând. *Înciripează-te* (= îmbracă-te) încetișor și ne-om porni (Bilca, în Bucov. Com. G. Tofan). Cultura tutunului, încetată în timpul monopolului, începe iarăși a se *înfiripă* în satele unde locuitorii sânt deprinși cu dansa (I. Ionescu, Mehed. 356). Nu apucau bine... a se mai *înciripă* și întrarmă, și numai ce se trezeau că iarăși au venit asupra lor (Marian, Trad. 256). Cu cojiță, cu tărățe, purcelul începe a se *înfiripă* (Creangă, Pov. 76). Ce a făcut de atunci încoace? A progresat în dezvoltarea lui? S'a *înfiripat*? (Maiorescu, Crit. II, 156). De-odată mi se *înfiripă* (= se aieptă) zmeul, rădică pe Sucnă-Murgă în sus și-l trânteste... în jos (Sbiera, Pov. 103/5). Alte exemple la Tiktin.

Dacă cercetăm cuvintele românești care exprimă aceeași idee, căutând să reconstruim „atmosfera semantică”, avem, ca termen mai răspândit cuvântul *a înjghebă*, derivat din *jghiab*. Tiktin explică bine dezvoltarea semantică: „wie eine brette Rinne aus mehreren Teilen herstellen”. Prin părțile Brașovului avem *a înciocălă* „a face ceva cu multă trudă și totuși prost, a adună, a înnădi, a încopciă ceva cu multă osteneală”, care, precum a arătat C. Lacea (DR. III 744) derivă din săsescul *Tschachal* „zală de lanț”; avem deci sensul original de „a drege un lanț, prinzând zalele rupte una într’alta”. Odobescu (II 518) vorbește despre un raport care *s’a îndrugat* din toate cele spuse și auzite. Aici *a îndrugă* „a toarce deslănat” a devenit „a alcătui, a aranja prost, fără consistență”. Prin Bucovina se întrebuițează verbul *a îndrila* „a face din mai multe lucruri slabe ceva bun”, de ex. am *îndrilit* un cărucior cu mare greu din lemnele celea; în funcțiune reflexivă însemnează, ca și *a se înciripă*, „a se întremă”: Gavril *s’a mai îndrilit* puțin, nu stă în pat și tot mănâncă câte ceva (Com. G. Nistor, din Vicovul de sus). Verbul acesta e derivat din *îndreă* (plur. *îndrele*) și va fi însemnat la origine „a prinde din nou în undrele ochiurile scăpate ale unei împletituri”.

Tot astfel *a înciripă* ar putea derivă din slavul *čerep* (rus. *čerepă*, rut. bulg. *čerep*, trecut și la Unguri *cserép*) „hârb, feastă, scăfârlie”, iar sensul lui original să fi fost (probabil ironic): „a drege (de mântuică) o oală spartă, adunând la un loc hârburile ei”¹.

Dacă această explicare e justă — și nu văd alta mai probabilă — atunci tot ca *înciripă* s’ar putea explica alt sinonim al lui, acesta însă de origine latină.

E verbul *închelbă* care apare în limba română cu o mulțime de variante. Iată-le după materialul Dicționarului Academiei:

închelbă: E atestat la A. Pann, Povestea Vorbei I 28: Cu miinciuna ori prânzești ori cinezi; pe amândouă nu le *închelbezi*. Sensul e „a împreună” (Damé traduce: tu ne peux pas faire l’un et l’autre), derivat din cel de „a adună la un loc, a strânge”, atestat, acesta, supt forma:

încherbă, care s’a născut prin asimilarea lui *l—r* în *r—r*

¹ Mai puțin probabil e ca să se fi zis *a înciripă o avere* = „a strânge banii în oală”.

mai întâiu în infinitiv (*închelbare* > *încherbare*). E atestat ca verb reflexiv, în *Gratul nostru* I 4 din Bala de jos, jud. Mehedintși: *Ne 'ncherbam* copii, cât să putea..., și diecă... nu ne găsa, *nie 'ncherbam aldată*. În Glosar cuvântul e tradus prin „a se adună la un loc“. Același înțeles de „adunat, strâns“ îl are *încherbat* prin jud. Dolj și Vâlcea (Revista „Ion Creangă“ V 345). Un sens desvoltat din acesta, cel de „a încheia“, când e vorba de „horă“, e atestat odată în „Materjalurile folcloristice“ p. 445 din comuna Vladimir în Gorj: Ai să dăm mână cu mână *Să 'ncherbăm* de-o horă bună — și într'o novelă de Gh. Vifor, publicată în „Lucefărul“ V 310: Pe poiana din dreapta cârciumei *se încherbase* hora. O variantă a acestei forme e, în Banat, *închiorbă*, pe care Coca mi-o comunică din Oravița traducând-o nemțește prin „zusammenbringen“: Abia *am închiorbat* (= am făcut) banii;

încherbără, cu aceeași asimilație a lui *l-r* în *r-r*, e atestat în Dicționarul manuscris al lui Iordache Golescu, care-l traduce prin „a dobândi oarece câte puțin“. Sensul acesta s'a desvoltat și el din cel de: „a strânge (câte ceva) de ici și colo“, dat de M. Olmazu din comuna Măgurele în Teleorman pentru forma disimilată (*r-r* > *r-l*) sau metatezată (*l-r* > *r-l*):

încherbelare, care, în varianta

încherbălă e atestată de Rădulescu-Codin în Ingerul Românului: Când a *încherbălat* carul în casă, nu-l putea scoate afară (p. 61, Priboieni în Muscel) — Arată-mi, cocoană Moarte, cum să fac lemnul (= cosciugul)... Uite așa! Și-i arată blânile și cum să le *'ncherbăleze* (264). Cuvântul e glosat prin „a alcătui“; mai nimerit ar fi fost „a încheia“, sens care derivă din „a împreună, a pune la un loc, a adună, a strânge“;

închelbără, fără asimilare, e întrebuițat de Ispirescu (Legende 136): după ce-și *închelbără* un rând de haine. Tiktin îl traduce prin „herstellen“. Tot Ispirescu mai întrebuițează o formă:

închelbășl, cu același înțeles de „a face în grabă, a improviza“: Dacă văzură că este vânat mult și bun, se așezară acolo și își *închelbășiră* și un adăpost (Conv. lit. XIX 393). Cred că nu greșesc presupunând că forma aceasta este plăsmuită de Ispirescu, care, în tendința lui de a scrie o limbă cât mai populară, confundă, ca orășean, uneori cuvintele auzite de la țărani. Acest *închelbășl* pare într'adevăr a fi rezultatul unei reminiscențe a

verbului *chelbăși* („a deveni *chelbaș*“), căruia Ispirescu i-a îm-prumutat înțelesul lui *închelbără*. În tot cazul, până nu vom avea altă atestare, mai sigură, nu ne putem bizui pe forma aceasta. O altă contaminare, poate tot personală, între *închelbără* și *încheiă* (cu care are sensuri comune) sau cu *încăibără* (de care se apropie ca formă) este :

încheibără în „Opincarul“ lui Jipescu : Mai venirăm ... să ne *închelbărăm* câte ceva ... și pe nevastă aș vrea s'o 'mbrac cu scurteică și să-i cumpăr și de un pambriu (p. 143). Ceri de la rumân câte dări toate și nu-l lași să-și *încheibere* și el un venit (p. 33). Sensul e „a-și face rost de ceva“, înțeles dezvoltat din cel de „a înjgheba, a înciocălă, a adună câte ceva“.

Din examinarea materialului rezultă următoarele :

1. Cuvântul e răspândit în Țara-Românească ;

2. Toate variantele se reduc la două forme : *închelbă* și *închelbără* ; neexistând în limbă o familie etimologică care să-i servească de sprijin, cuvântul a suferit o serie întreagă de schimbări asimilatorice și disimilatorice și apropieri ulterioare de cuvinte existente ;

3. Înțelesurile se reduc la sensul fundamental „a strânge, la un loc, a adună din toate părțile“, din care se explică sensurile ulterioare : „a împreună, a încheiă, a înjgheba, a înciocălă, a înciripă“, precum și „a face rost (de...), a dobândi câte puțin“ și „a improviza“.

Cuvântul de care ne ocupăm, nefiind intrat în limba literară (numai Ispirescu îl întrebuințează), nu a fost cercetat din punct de vedere etimologic. Tiktin (și Barcianu) se mulțumesc cu un „cf. *încăibără*“. Nu cred ca între cele două verbe se existe însă vreo legătură etimologică, ci dacă ele se simt ca înrudite, apropierea aceasta s'a făcut ulterior prin etimologie populară.

Etimologia pe care o propun este **incalvare* pentru *închelbă* și **incalvariare* pentru *închelbără*. Imi dau perfect seama de dificultățile formale și semantice ale acestei etimologii, dar mi se pare că, cel puțin din punct de vedere metodic, expunerea ce urmează merită a fi urmărită.

Cele două tipuri latine presupuse sânt niște verbe denominale, derivate de la substantivul *calva*.

Precum slavul *čerep* însemnează „hârb“ și — de sigur, mai întâiu în batjocură — și „feastă, scăfârlie“ (cf. rom. *oală, feastă*

= cap, franc. *tête* „cap“ etc), tot astfel se putea ca lat. *calva* și *calvaria* să fi avut, alături de înțelesul atestat de „craniu, scăfârlie“ și pe cel de „oală, hârb“, precum ne indică diminutivul *calvariola* „ceașcă mică (în formă de scăfârlie)“. În acest caz *închelbă* și *închelbără* s'ar raporta la *calva* și *calvaria* ca *înciripă* la *čerep*. Faptul că în limba română nu există un sufix *-ără*, care să e„plice varianta *închelbără* ca derivat din *închelbă*, ne face să presupunem că acest element derivativ trebuie să aparțină limbei din care provin cele două forme românești. Din punct de vedere al derivării latine **incalvariare* (din *calvaria*) putea perfect de bine să existe alături de **incalvare* (din *calva*), fără ca între aceste două verbe să existe o deosebire de sens, precum ea nu există nici între *calvaria* și *calva* sau între românescul *închelbă* și *închelbără*.

Rămâne să explicăm forma cuvântului, căci din **incalv(ari)are* ar trebui să avem **încălb(ăr)are*.

Avem două posibilități de explicare. Am putea mai întâiu să considerăm pe **încălb(ăr)are* > *închelb(ăr)are* ca pe *cămașă* > *chemeșe*. Dacă urmărim în studiile dialectale ale lui Weigand cuvântul *cămașă*, constatăm că rostirea *ke-* (une-ori *k'e*), care a progresat până la *ki-* (*k'i-*), cuprinde tot teritoriul vestic dacoromân, începând cu câteva sate în Serbia, cuprinzând partea cea mai mare a Banatului și întinzându-se în Crișana de vest și nord prin Țara Oașului până în Maramureș, cu ramificări în Ardeal, peste Munții Apuseni, cu Clujul în centru, până dincolo de Reghinul-sășesc, apoi spre Alba Iulia și Blaj. În multe părți ale Transilvaniei (mai ales pe Mureș în sus, începând de la Arad până'n dreptul Orăștiei) găsim rostirea *ke-*, care este cea intermediară între *că-* și *ke-*. Pe acest teritoriu, care face aproape 1/4 din toată Dacoromânia, *că* și *gă* se preface regulat în *ke* și *ge* în poziție moale și protonă. Exemplele pe care noi le-am însemnat din alte părți sânt: *chimîș* (în Banat, Jahresber. III 237) < *cămiș* < *sârb kamiš*; *chelfezi* < *călfezi* (cf. acest volum.); *chimineț* (în loc de *cămineț*) se găsește pe Târnave (Dicț. Acad); *chitenel* (atestat de Anonimul Caransebeșan) < *cătinel* și corespondentul *chitingan* (la Moși și în Nordestul Ardealului); *chepcel* (Serbia, Banat Oltenia) < *căucel* (DR. I 248); *ghină* (în Bihor, DR. I 248) < *gheină* < *găină*; *Cherebeț* (nume propriu) alături de *Cărăbeț*. Trecerea aceasta nu este așa nouă precum s'ar putea crede. Cred

că *re* și *re* în Psalt. Sch. 245 (= găta, gătează) conține aceeași trecere și este remarcabil faptul că formele cu *ghe*- apar aici generalizate și în poziție tare. Dar vechimea trecerii e dovedită prin faptul că ea se găsește și la Istroromâni, care de asemenea rostesc *kemeșe* și a căror conjuncție *ke* de sigur nu-i ital. *che*, ci e identică cu *că* al nostru, devenit *ke* prin fonetică sintactică (*ke vede* etc.). Forma *kelatori* „călători“ în documentele sârbești, arată că și Românii Apuseni rosteau pe *că*- ca Istroromânii. Se pare chiar că această trecere a cuprins odinioară un teritoriu mai mare decât azi. Cuvântul *cămașe*, chestionat de Weigand, nu este din cele mai potrivite spre a arăta aria acestei rostiri, căci o altă trecere fonetică, schimbarea lui *ă* proton în *a* înainte de *a* următor, l-a prefăcut, în unele regiuni, de timpuriu (cf. DR. III, 95 ș. u.) în *camașă*, deci l-a scos din categoria vorbelor cu *că*-. O insulă mică în apropiere de orașul Roman are până azi rostirea *k'imēša* (Jahresber. IX 169). Avem chiar indicii că rostirea *că*- a răcâștigat, pornind de la est, terenul pe seama pronunțării *ke*-. Intre acestea e cuvântul *căpeneag* care nu se poate explica decât ca un hiperurbanism în loc de *chepeneag* < ung. köpenyeg. Dacă nu avem a face cumva cu o orientare după *ghio*c și forma *gheoace* (*ghioace*) în loc de *găoace* ar documenta extensiunea mai mare a fenomenului de care vorbim, căci ea are o arie cu mult mai întinsă decât *kemeșe* și e întrebuițată și în literatură de Odobescu (cf. Dicț. Acad.). Forma *chelerabă* în loc de *călărabă* (germ. Kohlrübe) „gulie“ n'o găsim numai în Banat (DR. I, 361, Liuba-Iana, Măidan 102), ci și în Mehedinți (Boceanu, Glosar). În Dolj e atestată din comunele Breasta și Băilești (în răspunsurile la Chestionarul lui Hasdeu V 19 și 73) forma *chelbează* (în loc de *călbează*), care însă ar putea să se fi orientat după *chelbe*. Diminutive din *calce* ~ par a fi numele de flori *chelculife* (jud. Tulcea) și *chelcele* (revista Ion Creangă III 151).

S'ar putea ca **încălb(ăr)ă* să se fi pierdut în cele mai multe regiuni dacoromâne și să se fi păstrat numai în Oltenia, unde rostirea *închelb(ăr)ă* nu trebuie să ne mire. Din Oltenia el a putut trece în Muntenia, iară aici, neavând o familie, rostirea *că*- să nu se fi substituit pronunțării *che*-.

Dar mai există și altă explicație. S'ar putea ca printr'o propagare a lui *l* în silaba dintâiu să se fi născut o formă **clal*-

va(ria)re care ar fi dat în mod normal *chelb(ăr)ă*. Dacă cuvântul ar exista în celelalte dialecte, care păstrează grupul *cl'*, am putea ști care din cele două explicații e cea adevărată.

Fenomenul opus disimilării totale, propagarea — progresivă sau regresivă — a unui sunet, nu este tocmai frecvent. Totuși nu lipsesc nici în alte limbi și nici în cea română astfel de cazuri de propagare și ele ating, ca și la metateză, mai ales lichidele și nazalele. Cu metateza fenomenul acesta e strâns înrudit și de altfel, bazându-se pe o inadvertență în ordinea rostirii sunetelor: la metateză și la propagare un sunet următor poate fi rostit cu anticipație; atât că, la metateză, după ce un sunet a fost rostit prea curând, el nu se mai rostește și la locul lui, ca la propagare. Dacă în loc de **cingla (cingula)* s'a rostit **clinga (> chingă)*, e pentru că vorbitorul a pronunțat prin anti-ipație pe *l*; posibil ar fi însă ca într-o vreme oarecare să se fi rostit, cu propagare, **clingla*, din care al doilea *l* să fi dispărut abia mai târziu prin disimilare totală. Dar precum metateza nu e numai produsul unei eclipse de memorie pentru succesiunea exactă a sunetelor unui cuvânt, ci de obicei e pricinuită și de influența analogică a unor cuvinte ce conțin succesiuni asemănătoare de sunete, tot astfel — și în măsură mai mare — propagarea unui sunet e determinată mai adesea de asociațiuni cu cuvinte construite la fel și cu un sens apropiat.

Cele mai dese cazuri de propagare le întâlnim, în românește, la *n* și cu deosebire la Dacoromâni. Ele nu se restrâng asupra unui *n* învecinat, ci și asupra nazalei *m*, care se propagă tot ca *n*. Fenomenul cuprinde cuvinte vechi și nouă, căci el s'a putut ivi în toate timpurile: ceea ce s'a întâmplat în vechime cu *minutus* devenit *mănunt*, se repetă în vremile noastre cu dubletul neologic *minut*, rostit prin Moldova *minunt*. Străveche trebuie să fie propagarea lui *n* în *mnacio*, căci numai într-o formă **mnancio* s'a putut preface *a* în *â* și apoi în *i*: *ameninț*; uneori se găsește un *n* propagat și în corespondente din alte limbi romanice. Suprafețele de răspândire sânt foarte neegale; astfel *genuche* se rostește în regiuni care au *junincă* etc. Mai rar, ca la *păgân și pângăni (pângări)*, s'a diferențiat și sensul pentru cele două forme. Exemple: *acoñu (= acoiu)* și *ancoñ* (Rev. Crit. III 68); arom. acumpirari și *ancumpirari* (care ar putea fi și *incumpăra*); brăncinar și *brâncină* „a face un cerc în coaja unui copac“ (Făget);

turc. amadè > *amandea* (Mold.); *ambidui > *amândoi* (arom. *amindoi*’i, istorom. *amindoi*, ital. *amendue*, eng. *amendous*, v.-franc. *andui*); turc. arzi mahzar > *arzmanzar*; basamac și *basamancă* (Munții Apuseni); canutus > arom. cănut > *cănunt > *cărunt* (cu disimilarea *n—n* > *r—n*); cătigan > *cătingan* (DR. III, 666); fuliginem > *furigine (arom. *furidzină*) > funigine (dial. *fuñižiñe*) > *funingine*, *funingini*; turc. ğamadan > *geamandan*, *geamantan* (arom. *ġimândane*, neogr. τζαμαντάν, dar megl. *ġibădan*); genuc[u]lum > *genuche* (arom. *dzenuc*’u, megl. *zenuc*’u) > *genunche* (istorom. *zerunc*’u cf. galiz. *gionllo*, montbéliard *dgenonlye*, Aube *genon*); cf. ung. *gogány*—*goangăn(ă)* (Dicț. Acad.); *granucium > arom. megl. *gărnuț* > dacorom. *grănuț* > *grănuț*; haldan > *hlândan*; hățănî și *hănțănî*; înfiș și (rar) *înfiș*; legănă și *lengănă* (DR. III 509, cf. ung. *lengeni*), junicem > (rar) *junice*, *junică* > (de obicei) *junincă*; măcar și (rar) *măncar* (Iorga, Braș. și Rom. 148/15, 18); manuc[u]lus > (rar) *mănuchiu* > (de obicei) *mănunchiu*; mărgărit și *mărgărint*; meridies, meridiare > *meriză*, *merizare* (arom. *amiridz*, *amiridzare*), megl. *mirindz*, *mirindzari*; minacio > *ameliț* și *minancio > *ameninț*; minutus > arom. *minut* > dacorom. (*a*)*mănunt*, *mănunt*; minut și (rar) *minunt* (Jahresber. IX 182); moft + a-giu (sârb. *muftagija*) > *moftangiu*; *mutulus > megl. *muntur*; neque unus > *niciun* (arom. megl. *niți un*, istorom. *nițur*) și (rar) arom. *nințiu* (cf. prov. *nengun*, span. *ninguno*, portg. *nengun*); nuptiae > *nuntă* (arom. *numplă*, megl. *nuntă*, istorom. *nunț*; cf. sard. *nuntas*; *n* propagat și în dial. ital. din Dignano; poate supt influența lui *nuntiare*); paganus > păgân și *păngân (arom. *păngân*, megl. *păngon*), de unde *păngăni* (> *păngări*); panicum > *păninc* (> *părinc*); petiginem > *pețigine > *pecingine*; plantaginem > *păt-lagină* > *plătangină* (Candrea-Densusianu, Dicț. etim. No. 1360); renuc[u]lus > *rănuchiu > *rănunchiu > *rărunchiu* (cf. romagn. *naronkal*, eng. *nirunkel*, sopraselv. *naronke*); scaun + -eciu > *scăuneciu* și *scăunenciu* (din care s’a deslipit un sufix *-enciu*, cu care s’a derivat *popenciu*, *tăurenciu*); strucin și *struncin*; smiceă și *sminceă* (plur. *zmîns’ele* Jahresber. IX 182, *zmâns’ele* Densusianu, Haț. 42); paleosl. *sümüčati* > *smuci* și *smunci*; ~~unică~~ și (rar) *tunincă* (Jahresber. VII 88). Cf. și *mănânc* asemănat cu *manduco*. Același fenomen se găsește și în alte limbi, cf. *coeminterium < *coemiterium* (Jud, Zur Geschichte der bünde-

rom. Kirchensprache 45); la Albanezi: metaxa > *mendafš*, magia > *mengi*, ital. maccare > *mange* (Meyer-Lübke, Grundriss I² p. 1050) etc. In exemple ca *ancoñu*, *hländan*, *hänfäni* etc. propagarea e regresivă, în *înfing*, *merindzare* ea e progresivă. Tot astfel și în numeroasele cazuri de felul lui *amandea*, *genunchiu*, *muntă* etc., numai cât în acestea, propagarea fiind imediată, ea ar putea fi de natură mai mult fiziologică: vălul palatului neridicându-se la vreme, vocala următoare a putut fi rostită nazal: *amãdea*, *genũk'*, *nũtã* și discompusă apoi în *voc. + n* (ca în dialecte franceze: *amĩ*, *jinĩ*, *kemĩž* sau portg. *mim*, *minho*, cf. Meyer-Lübke, Rom. Gramm. I § 40). Nu avem însă alte indicii în românește despre influența progresivă a nazalizării, ci numai despre cea regresivă, care a avut odinioară un rol foarte important.

Sunetul *r* fiind greu de rostit (cf. DR. II, 75) anticiparea lui la vorbitori, spre a se vedea oarecum trecuți cu un moment mai de grabă peste acest hop. sau răsunetul lui în silaba următoare, e oarecum un fenomen explicabil din punct de vedere psihologic. Totuși, pe cât de numeroase sânt cazurile de meta-teză cu *r*, pe atât sânt de rare, mai ales ca întrebuițare, cele cu propagarea acestui sunet și se datoresc mai adesea asociației cu un alt cuvânt. La Aromâni se găsesc mai multe cazuri ca la noi. Exemple: *acearius (+ arc?) > *arțar* (DR. III, 825)¹; arom. aňurzescu „miros“ și *arňurzescu*; turc. arzi mahzar > *arzarzar*; *brizarău* „Zug beim Hemd am Hals“ (Herzog—Gherasim, *Glosarul dial. mărăinean*, 41) < bezărău (cf. Dicț. Acad. s. v. bezer); căpestru (+ capră?) > arom. *căpreștru* „căpăstru“; checheriță și *chercheriță* (Marian, *Insecte*, 400); (des)cotorosi și (*de*)scotorosi; slav. krastavec > *crastavete* (castravete) și (rar) *crastavete*; fierăstău și *fierestrău*; galgulus > *gangur* (+ graur?) > *grangur*; negură (+ negru?) > *negrureață* (Gaster, *Crest. II*, 299); opintire (+ opri?) > *oprintire* (Glose, *Conv. lit. XXIV*, 733; cf. paparudă (bulg. peperuda, neogr. παπαροβνα) și arom. *pirpirună*; neogr. πωρωσιά > *pirostii* și *pirostrii*; păstură > arom. *prestură* (plăstură); stejar (+ strajă?) > (Banat) *străjar*; *stimularia (+ stră-pung etc.) > *strămurare* (arom. *strimurari*, megl. *struminari*; intercalarea unui *r* se găsește și la Sarzi: campid.

¹ Tot ca în *arțar* pare a se fi propagat *r* în *arcer* „affiloir“, care presupune un *acer < *acule în loc de *acule (ca *manle > *măner*; cf. schimbul între -Tcius și -Ycius), din *acuo* „ascut“.

strumbulu, strumbulai); tustrei, tuspatru și *trustrei, truspatru*; paleosl. věverica > dacorom. *veveriță*, dar arom. *virviriță* ca bulg. *ververica*, neogr. βερβερίτσα.

Propagarea lui *l* n'o cunosc decât într'un sigur alt exemplu și adevă în *facula* devenit *flacula (păstrat și în ital. *fiaccola* și în sardul *afflakilai* „a se aprinde“) > *flacărdă*, cu verbul *flăcărdă* (< *flăcură). De sigur că la propagarea lui *l* în acest cuvânt va fi contribuit asociația de idei cu *flamma* sau cu *flagrare*. Al doilea exemplu ar fi *fluscula < *fuscula*, despre care vorbesc mai sus (pag. 683-4). Tot astfel s'ar putea ca în **clalva(ri)are* să fi intervenit analogia lui *clavare*, căci, precum văzurăm, *a închelbă* însemnează uneori (când e vorba bunăoară de o horă) același lucru ca *a încheiă*.

Dacă însă pentru derivatele de la substantivul *calva* se poate admite propagarea lui *l* în silaba dintâiu, ea s'a putut întâmpla și pentru derivatele de la adjectivul *calvus*, -*a*, -*um*. Într'adevăr românescul *chelbe* și *chelbos* corespund și ca înțeles și ca formă unor *clalvia (în loc de *calvia) și *clalvosus, -*a*, -*um* (în loc de *calvosus, -*a*, -*um*). Și Tiktin (Dicț. rom. germ.) propune pentru *chelbe* un *calvia, dar dând pentru *ca* > *che* o explicație neverosimilă, etimologia lui a fost respinsă de Al. Philippide și de Meyer-Lübke, care, amândoi, s'au gândit la alb. *k'elp* „puroiu“.

laie — bucălaie.

Cuvântul *laiu* face parte din terminologia pastorală și ca cele mai multe cuvinte păstorești se găsește răspândit și la popoarele învecinate:

La Albanezi cuvântul e atestat cu forma *l'aj*, fem. *l'ajë* și se întrebuițează despre oi cu lână neagră și albă; există și derivatul *lajuș* „berbec negru“ (Petersen, *Alb. Texte*, 151). G. Meyer, AEW. 235 îl consideră ca „un cuvânt păstoresc, de origine obscură, răspândit prin păstorii români“; Rösler îl asemăna pe nedrept cu turc. *lai* „noroii negru“. Pentru etimologia cuvântului albanez s'au mai dat următoarele etimologii: S. Bugge (*Bezenbergers Beiträge* XVIII (1892), 178—179) îl derivă dintr'un adjectiv lat. pop. *labius, din *labes* „pată, pată neagră“, pe care Ovidiu îl întrebuițează în *Metamorfozele* sale, bunăoară despre un taur (*Signatus tenui media inter cornua nigro: Una fuit labes,*

cetera lactis erant), comparându-l cu portg. *laivo*, *laibo* „pată, murdărie“, care presupun un *labia, și cu grecescul din Asia-mică *λαῖα κηλίς*. St. Wędkiewicz (*Mitteilungen des rum. Inst. Wien*, 278—279) respinge această etimologie pe motiv că, după cum arată Meyer-Lübke, REW. No. 4806, prototipul latin vulgar „e greu de admis din punct de vedere formal și semantic“ pentru formele portugeze, și mai ales fiindcă lat. *bi* nu dă în limba albaneză *j* (cf. *scabies* > *zgebe*). El propune cu oarecare rezervă un lat. *laneus* (din *lana*), crezând că sensul original al acestui cuvânt, care se referă totdeauna la oaie, a fost „remarcabilă prin lâna ei“. Recunoaște însă că *laneus* ar fi trebuit să dea în românește *lâniu, *lâiu, deci admite implicit că românescul *laiu* e împrumutat din albanezește. Etimologia lui Bugge e admisă de P. Skok (*Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVI (1912), 648) și de N. Jokl (*Linguist.-kulturhist. Untersuchungen*, p. 236), care însă în „addenda“ (p. 328) revine asupra acestei păreri și primește etimologia lui Barić, care (în *Albano-rumänische Studien* I, 46) pleacă de la lat. *laureus*, care ar fi dat mai întâiu *lauris, apoi **l'arje* și în sfârșit *l'aj* (*laurus* a dat alb. *l'are* cu înțelesul de „pistriț“, cf. trevis. *lora* „amestec de alb și negru“). Treimer (*Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914) 389) consideră cuvântul albanez de proveniență neogrecescă: *λαῖους* = *λάγειος* „pistriț ca un iepure“. P. Papahagi (*Jahresbericht Leipzig* XII, 102—103) consideră cuvântul românesc ca împrumutat de la Albanezi, iar pe acesta îl derivă din lat. *flavus*, asemănându-l cu *l'ume* < *flumen* și crezând că înțelesul de „negru“ s'a putut desvoltă din cel de „vânăt“ pe care *flavus* — în latinește „galben, auriu, blond“ — îl are incidental în latina medievală. G. Weigand, într'o notă din subsol, respinge această etimologie, care nu i se pare acceptabilă nici din punct de vedere formal (cf. alb. fl'amur, fl'ake, fl'ak, fl'ε, fl'ok) nici semantic și crede că cuvântul românesc e împrumutat din cel albanez, de origine obscură. *De*

Dintre Slavi găsim cuvântul la popoare care au și alți termeni pastorali de origine română: sârb. *laja* „oaie sau capră cu semne albe sau negre“ (relevat de Skok *l. c.*, care crede că vorba e împrumutată de Serbocroați de la Albanezi), ruten. *tajistyj* „negru“, cf. și *Lajanovce*, localitate în Galiția, moravo-slovac *laja*, *lajka* „oaie cu lâna neagră amestecată cu alb“. Miklosich, SEW. 159, Berneker, SEW. 686 și Wędkiewicz *l. c.* consideră

cuvintele rutene și slovace împrumutate din românește, pe când Cihac, II, 164 — care confundă adjectivul *laiu* cu substantivul *laie* (*de figani*): „l'acception noir des mots čech. alb. et roum. serait donc quasi un terme d'injure“ — crede dimpotrivă că Românii au împrumutat cuvântul de la Slavi.

La Neogreci găsim *λάιου* „oaie neagră“ ca împrumut din românește (cf. *Indogerm. Forsch.* VI, 112, G. Meyer, *Ngr. St.* II, 68, Murnu, *Lehnwörter im Neugr.* 30).

În ceea ce privește răspândirea cuvântului și înțelesul lui în limba română, constatăm mai întâiu că el lipsește la Megleniți și Istroromâni, care au numai *negru*. La Aromâni, dimpotrivă, *lai* a înlocuit aproape cu desăvârșire pe „negru“, în toate accepțiunile acestui cuvânt și având în plus și sensul figurat de „nenorocit, sârman, biet“ (cf. și abstractul *lăeață* „nenorocire“). În aromânește acest *lai* a ajuns, ca franc. „pauvre“ (în *mon pauvre ami* etc.) să-și piardă aproape cu totul sensul său pregnant de „nenorocit“ și să exprime numai simpatia (nu compătimirea!) ce o simte cineva față de altul: *lai Nicola*. Poeziile populare citate de Th. Capidan în acest volum cuprind multe exemple de acest *lai* intraductibil. Astfel cu timpul *lai* — și cu *a* protetic: *alai* — a devenit o simplă particulă exclamativă (ca „mă“, „bre“ al nostru) prin care Aromânul cheamă pe altcineva. Din punct de vedere gramatical, *lai* se declină ca celelalte adjective: *oamiñ lai, case lăi* (ca *oamiñ mari, case mări*).

La Dacoromâni cuvântul e rar. Aparținând graiului păstoresc și fiind redus chiar în acesta la câteva regiuni și întrebunțări izolate — orășenii am făcut cunoștința cu el abia prin cunoașterea poeziei noastre populare. Astfel se explică că *Lexiconul Budan* nici nu-l înregistrează¹ și că mulți Români nu avem nici siguranța înțelesului nici a formei cuvântului. Lucrul acesta fiind important pentru clarificarea etimologiei, dăm în cele următoare materialul — destul de sărac — cuprins în fișele *Dicționarului Academiei*.

Vom începe cu constatarea că în toate exemplele cunoscute *laiu* are sau înțelesul de „negru“ sau „pătat cu negru“, „amestecat cu negru“ și prin urmare (fiind vorba de lână, păr, stofe) „cenușiu“. Înțelesul de „alb-gălbuie“ pe care vrea să-l stabilească I. D. Țicșloiu (*Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914) 485—490)

¹ El e dat, fără traducere însă, de Anonimul Caransebeșan.

nu există și se întemeiază pe o presupunere greșită. Comparând adecă cunoscutele versuri de la începutul baladei Miorița :

Mioriță *laie*
Laie bucălaie

cu cele ce urmează :

Dar cea mioriță
Cu lână *plăviță*

el scoate ecuația *lalu* = *plăviț*. De fapt faimoasa mioriță era „plăviță” și „bucălaie” în același timp, adecă cu lâna gălbuie pe corp și cu o pată neagră pe față. Cuvântul *laie* care precede de două ori pe *bucălaie* n'are o valoare semantică, ci numai metrică. Mecanismul ritmului și rimei dă libertate poetului popular de a anticipa sau repetă partea finală a unui cuvânt, ca bunăoară în versurile :

Soarele veste prinsu-și-a
După ei *trimisu-și-a*
Mis-a zori căutători
Luceferi ispititori

(Teodorescu, *Poezii pop.* 20)

sau, în altă formă *feți-logofeți*, *stele-logoste* etc.

Sensul de „(gelb)weiss” fiind dar neexistent, se zdruncină și etimologia și de altfel problematică a lui I. D. Țiceloiu, care compară pe *laiu* cu un cuvânt medio-latin *laius* „incertae originis et significationis”. Pentru această numire de culoare — cuvântul apare în legătură cu *lactinus* și în opoziție cu *niger* — care e, după toate probabilitatea, o formă „latinizată”, ca atâtea alte cuvinte ale latinității medii — Țiceloiu presupune înțelesul de „hellgrau”. În tot cazul apropierea făcută de el, chiar dacă ar fi cea adevărată, nu e o explicare etimologică a cuvântului românesc, ci numai o amânare a acestei explicări până când se va găsi explicarea lui *laius* însuși ¹.

Revenind la sensurile și întrebuințările cuvântului românesc, îl găsim mai întâiu ca nume de oi: *Laiă* e o oaie de tot neagră la lână (Liuba-Iana, *Măidan* 112). La Mărgineni și Pădureni de asemenea e foarte răspândit numele de oaie *Laiă*, *Laie*. Popovici (*Die Dialekte der Munteni u. Pădureni* 57) care îl înregistrează, omite a ne da explicarea lui. Constatăm însă că numirea aceasta

¹ Acum în urmă, în acest volum p. 440—441, C. Diculescu admite că *laius* e greceul *λάγιος* „iepuresc”.

nu există pentru capre sau alte animale și nu apare, în forma masculină, pentru berbeci¹.

Ca atribut al cuvântului „oaie“ găsim în literatura populară : Dragu-mi-i *oița laie* (Șezătoarea I 213). Are tata o *oaie laie* (ibid. 296). O *oaie laie* în deal zbiară (Pamfile, *Boli* 51). *Oaie laie bălaie* (Păsculescu, *Lit. pop.*) explicat prin „cu lâna cenușie“. Și picior de *oaie laie* (Teodorescu, Poezii pop. 510) cu nota : „neagră“. Ca atribut al cuvântului „lână“ : C'un dup di *lânî lai* [rostire dialectală pentru laie > laji > lai] nispalati (Șezătoarea III 139/21). Intre răspunsurile date la Chestionarul lui Hasdeu se dă din Braniștea în Covurlui : *oaie laie* = oaie neagră după ce a însurit. În Glosarul la operele lui I. Creangă se dă : *lână laie* = lâna neagră amestecată cu puține fire albe, deci cenușie ; *oaie laie* = oaia cu lâna laie. Înțelesul „sur, cenușiu“ îl are cuvântul și în cele două exemple citate de Tiktin din Drăghici și Sperantia, în care *lâna laie* stă în opoziție cu cea *neagră*, iar *oaia laie* cu *băbana neagră*.

Înțelesul de „negru“ sau cel puțin de o culoare întunecată trebuie să-l aibă cuvântul când e pus în opoziție cu cuvântul de rimă *bălaiu* „blond“ în locuțiunile *că e laie că-i bălaie, ori (e) laie ori bălaie, ba (e) laie, ba(-i) bălaie*, care arată o șovăire, o lipsă de decizie, deci contrariul de la ceea ce numește Germanul „Farbe bekennen“ (Exemple în Dicț. Acad. s. v. *bălaiu*).

În sfârșit același înțeles îl regăsim în compusul *bucălaie*, ca nume de oaie (I. Popovici, op. cit. 56) sau ca specie sau atribut pentru oi (mai rar pentru capre și cățele) : cu botul negru (după Marian „sur“) sau cu lâna pe fălci de altă culoare decât pe bot (cf. Dicț. Acad. s. v.). În Rășinar (V. Păcală, *Monografia com. Rășinar* 137 și 203) „oile cu lâna albă dar cu fața și picioarele negre“ se numesc *bucălăi corb*, iar *bucălăi de câmp* sânt „oile cele mai frumoase“. În Marginea (Bucovina) cuvântul se întrebuințează numai în expresia oăji lăji bukalași, pe care Herzog și Gherasim (Glosarul dial. Mărginean, 43) o traduc prin „grau (von einen Schaf)“.

La masculin cuvântul e puțin întrebuințat și de aceea formele variază. Pentru simțul meu și al celor mai mulți Români,

¹ Numele de bărbați *Laie*, sau *Laiu* (ibid. 39) e o scurtare din *Nicolai(e)*; de la această formă masculină s'a format femininul *Lăia* (ibid. 48) ca nume de femeie.

masculinul e *laiu*. Forma aceasta se găsește și în *mălaiu*, dacă e justă presupunerea lui Weigand (*Jahresbericht* XVI 78 și XVII 386) că acest cuvânt ar fi compus din *me' u laiu*, adică „meiu negru“. În Moldova însă găsim mai ales forma *lău* — pe care Tiktin o dă în titlu — și *lăiu*, cu pluralul *lăi*: Un suman de mițe, ca să-l aibă de sărbători, și unul *lăi*, să-l aibă de purtat (Marian, *Nunta* 142). Tot Marian are: *berbece lăiu*, *sumane lăi*, pe care: le traduce prin „cenușiu“. În Glosarul operelor lui I. Creangă se dă: *sumani lăi*, *cioareci lăi*, *om lăiu* = cărunț. Tot astfel: Cu amândoi *orbaji lăi* = cenușii (ibid II 151/8). *Cater lăi* sau sur (Revista Ion Creangă III 114). Ca la Tiktin: *cioban lău bucălău* (Șez. III 140/3).

Aceși nesiguranță există cu privire la forma masculină a lui *bucălaie*. În Dicț. Acad. se atestă formele *bucălău* și *bucălau* și pluralul masculin *bucălăi* (berbeci). Raritatea cuvântului *laiu* a făcut de altfel ca în (oaie) *bucălaie* să nu se mai distingă elementele compoziției și deci ca finalul *-aie* să se considere ca un sufix, care a putut fi înlocuit prin alte sufixe (*bucăloaie*, *bucăliță*), iar masculinul, orientându-se după *bălaiu* = *bălan*, să devină *bucălan* (pentru toate aceste forme v. Dicț. Acad.). Cuvântul a mai fost apropiat și de *bucălat* (simțit ca *bucă + lat*), încât găsim, la Goga, pe *bucălaiu* și cu sensul acestui cuvânt („plin la față, durdului“): De sub țol ridică fruntea Două fețe *bucălaie* (*Poezii* 84).

Mai curioasă e însă forma *bucălaie* întrebuițată la masculin

La ușă ce-mi pune ?

Pe cel *berbec* laie

Laie *bucălaie*

Cu cornițe 'nvoalte.

(Pasculescu, *Lit. pop.* 65).

Faptul că forma aceasta s'a păstrat într'un colind (din Țândărei, în lalomița) e un indiciu că avem a face cu o urmă veche.

Am ilustrat cu altă ocazie (DR. I 412—413), cu un exemplu românesc, cât de necesar este, pentru documentarea unei etimologii, ca pe lângă concordanța sunetelor și a sensului să se țină seama și de a treia condiție cerută de A. Meillet (*Linguistique historique et linguistique générale* 32) și adică de concordanța gramaticală. Aceasta de multe ori se mai păstrează în relice, cum e acea formă de conjunctiv vechiu *plăseși* < *plausetis* citată în articolul menționat.

Tot o astfel de formă veche, păstrată în poezia populară, este acest *berbece bucălaie*. Ea ne arată că la origine *bucălaie* nu eră adjectiv, ci substantiv, și anume unul dintre acele compuse (*bucă + laie*) cu care obicinuește Românul să poreclească pe semenii săi, să-și boteze vitele sau să numească animalele (cf. *Cudalbu*, *botgros*, *codroș* etc.). *Bucălaie* eră deci numele unei oi cu o pată neagră pe bucă. Tot astfel *Bălaia* eră la început numele unei vite albe, căci acest cuvânt e derivat din *băl* cu sufixul *-aie*, care servește tocmai spre a formă nume de femei și de animale de sex feminin (*Vlădaia*, *Stănaia*, *Bărătaia*, *mândraie*, *marțaie* „vacă născută marți“, *cheșaiie*, *roșcaie*, *rujaie*, *suraie* etc. cf. ale mele *Contribuții la Gramatica istorică* p. 10). Că de fapt avem a face în amândouă cazurile cu substantive feminine dovedește pluralul, care e: (oi) *bucălăi* și (oi) *bălăi*, cu prefacerea lui *a* din radical în *ă* înaintea dezinenței *i*, care la noi, Dacoromânii, se întâlnește numai la substantive (nu și la adjective) feminine. Că din *Bălaie* „vacă albă“ a putut rezultă un *vacă bălaie*, ca *vacă bălană* (de la adjectivul *bălan*), iar după aceste și un *bou bălaiu* este explicabil. Tot astfel din *Bucălaie* s'a format *oaie bucălaie*; dar când eră vorba de berbece, nu s'a mai zis *berbece *bucălaiu*, ci sau *berbece bucălaie*, neacordat, sau — simțul gramatical învingând totuși — s'a zis *berbece bucălău*, care, evident, este un singular nou din pluralul *berbeci bucălăi*, după modele ca *flăcăi-flăcău*. De ce însă, cu toate că analogia cuvântului de rimă, atât de indicat prin sensul și întrebuințarea lui să producă o asociație de idei, *bălaiu*, n'a produs oare o formă *bucălaiu*? Pentrucă însuși cuvântul simplu are — astăzi încă în Moldova — această formă *lău*, refăcută și ea din pluralul *lăi* (*cioareci lăi* etc.).

Faptul acesta ne face să ne punem întrebarea dacă, la cuvântul simplu, nu avem oare de asemenea a face, la origine, cu un substantiv feminin, precum ne indică însuși pluralul său *lăi*? Cu alte cuvinte, dacă numele de oaie, *Laia*, atestat în părțile bănățene, nu trebuie pus în aceeași categorie cu *Aluna*, *Balș(a)*, *Cărbuna*, *Corbu*, *Furnica*, *Ghioc*, *Ghioacă*, *Graur*, *Iepura*, *Nuca*, etc. dat animalelor domestice și mai ales oilor, după culoarea sau forma lor exterioară?

În acest caz putem păși mai ușor pe drumul indicat de Bugge și, fără să presupunem un **labeus*, care din punct de

vedere formal nu se potrivește nici cu cuvântul românesc (căci ar fi dat **laib*) nici cu cel albanezesc (cf. mai sus observările lui Wędkiewicz), să pornim de-adreptul de la lat. *labes* „pată neagră”. Acesta, din punct de vedere formal, a trebuit să dea în românește *laie*, întocmai după cum *clavis* a dat *cl'alie* (> *cheie*). La Albanezi *b* intervocalic dispare de asemenea în cuvintele de origine latină (cf. Meyer-Lübke, în Gröbers *Grundriss* I² 1053), încât și la ei *labem* ar fi putut da *l'ae* și apoi *l'aje*¹. Cât despre raportul între cuvântul românesc și cel albanez, după etimologia pe care o propun, nu mai e nevoie să admitem că românescul *laiu* — atât de uzual mai ales la Aromâni și transmis de noi și Slavilor învecinați — a fost împrumutat de la Albanezi, unde are o întrebuințare restrânsă, termenul obicinuit pentru „negru” și „nenorocit” fiind *zi*, *zize*. Forma aromânească dovedește că *laiu* nu poate fi un împrumut din limba albaneză în acest dialect, căci după cele arătate de Capidan (DR. II 495) albanezul *laj* ar fi fost reflectat prin *leaḡ*. Din cauza frecvenței mai mari a cuvântului la Români decât la Albanezi, Miklosich, G. Meyer și O. Densusianu (*Hist. d. l. langue roum.* I 353) admiteau că Albanezii l-au împrumutat de la noi. Mai probabil e însă că avem a face cu unul din numeroasele cuvinte pe care le avem, noi și Albanezii, din același izvor latin.

La Albanezi *l'aje* va fi fost, ca la noi, la început substantiv, apoi se va fi zis *del'e* (*del'me*) sau *erie l'aje* „oaie laie” și în sfârșit *K'enk' l'aj* „miel laiu”. La Aromâni, unde cuvântul a ieșit din sfera termenilor pastorali și a înlocuit a d j e c t i v u l „negru”, s'a plăzduit, din *laie*, forma masculină „regulată” *laḡ*, pe când la noi, rămânând un termen păstoresc, cuvântul, rar întrebuințat, are, ca adjectiv, la masculin, formele șovăitoare *laiu*, *lău* și *lăiu*.

După ce văzurăm că atât din punct de vedere al înțelesului, cât și al sunetelor și al formelor morfologice, etimologia *labes* > *laie* este potrivită, rămâne să încheiem cu câteva considerații de natură sintactică și stilistică.

Iată câteva exemple românești de asemenea substantive întrebuințate în funcțiune adjectivală (acolo unde nu se dau citațiuni, cetitorul le găsește în Dicționarul Academiei): vin *armaș*

¹ Analogia cu *trabem* > alb. *tra* nu e perfectă, întru cât la acest cuvânt forma acuzativului albanez în *-m* a produs formele articulate tosc-*tra-ri*, gegh. *tra*, *tra-ni*, cf. N. Jokl, *Ind. Forsch.* XXXVI, 100 ș. u., 105.

„tare, întărit“, propriu „nemilos“ ca un a r m a ș („prévôt, exécuteur des peines ou punitions d'Etat, bourreau, tortureur“); — Țigan, negru ca fundul ceanului, cu ochi *aspizi* (= veninoși ca de a s p i d ă „specie de viperă“) de vijlă șireată (Mera, Lumea basmelor, 108); — Cu coada *bârzoiu* „ridicată ca la o vită înțepată de *b â r z o i u (la origine substantiv, înrudit cu *bâză* și *bârzăun* cf. Dicț. Acad.); avem deci a face cu o construcție analogă cu: cu părul *vâlvoiu* „zbârlit ca la un v â l v o i u“ (masculinul lui *vâlvă*); — Coarne *boure* „cu vârfurile aduse unul spre altul, ca la *bour*“; țâțe *boure* „ascuțite“; — Tutun *cataif* (Tiktin Dicț.); — Cai cu capetele *coardă* (V. Cioflec, Robu) „întinse ca o c o a r d ă“; — Frumos se mlădie pe calul său *graur* (Eminescu, Viziunea lui Don Quixotte), „cenușiu, ca g r a u r u l“ (alte exemple în Dicț. Acad.); — În grădina cu florile *maldăr* (G. Vineș, Sămănătorul III 107) „multe și dese, formând ca un m a l d ă r“; — Când trecea vreunul cu punga groasă, cu burta *roată* ... (I. Agârbiceanu, Luceafărul III 176) „rotundă ca o r o a t ă“; — Purceluși cu coada *sfredel* (= răsucită ca un s f r e d e l) și cu tețe 'n loc de labe (Eminescu, Călin)¹.

Caracterul adjectival al acestor substantive se recunoaște și din faptul că ele pot fi gradate: oaste *mai gloată* „mai nume-

¹ Avem, bine înțeles, și alte cazuri de substantive devenite adjectiv. Astfel dacă Aromânii zic pe lângă *birbec areati* „berbec bun de prăsilă“ și *cal areati* „armăsar“, e, pentru că *arete* „berbece nebătut“ putea fi, la o populație păstorească, privit ca masculul tip. Tot astfel se explică de obicei și *mare* din lat. *mas, marem*, ca desfăcut din *vulpes mas* etc. Asemenea juxtapunerii (cf. franc. „café nature“) nu sânt tocmai rare: În cartea ce mi-ai dat-o e o *pagină lipsă* „lipsește o pagină“. Tot astfel s'a zis *oaie capie* = oaie care suferă de boala *capie* < slav. kapl'a „picătură“; mai în urmă s'a zis și *berbece capiu* „căpiat“. — Un adjectiv postsubstantival e și *feminus, plăznuit din *femina*, după analogia lui *vicinus, vicina* etc. La Megleniți se mai zice *fiel feamin* „miel de sex masculin“; la noi, din *homo* *feminus s'a extras *famân* „eunuh“. — Alte ori adjectivarea se explică din funcțiunea predicativă a unor substantive. Astfel *hâd* „urît“ pare a fi, la origine, rutenescul *hyd* „scârbă“ fiind extras din construcții ca *ești un hâd* „ești o scârbă“ = ești un om scârbos. — În exemple ca: Capu-i bate'n *aurel*, Ciocu-i bate'n *argințel*, analiza gramaticală e grea, căci nu prea știm dacă avem să le punem în categoria lui „bate'n bronz“ sau „bate'n verde“. Fapt e că *aurel* (diminutivul desmierdător al lui *aur*) e întrebuințat în poezia populară, uneori ca adjectiv, având și o formă feminină *aurică*: *fir aurel, păr aurel, copilă aurică* (exemple în Dicț. Acad.). — Dacă avem *varză az(i)mă* sau *porc mascur* alături de *azimă* „pâne nefermentată“ și *mascur* „porc nejugănit“, raportul e tocmai invers: adjectivul e mai vechiu și substantivul ulterior.

roasă“ (g l o a t ă = mulțime mare); copilași *cam gloată* (exemplu în Dicț. Acad.). Un exemplu instructiv prin faptul că cuprinde două comparații, una completă (cu „ca“ și alta scurată, e următorul: Dacă Voicu eră bălan, cu părul și mustața *ca spicul de grâu copt*, apoi Dinu eră oacheș, cu părul și mustața *pană de corb* (I. Ciocârlan, Sămănătorul II 116).

Intrebuițarea aceasta a substantivelor spre a determina, prin juxtapunere directă, alte substantive, a primit în limba română o extensiune mare după verbe ca „a face“ sau „a pune“, construite cu acuzativ dublu, în care de asemenea avem adesea a face tot cu o comparație eliptică. În Dicționarul Academiei (vol. II p. 14—15) se dau multe exemple de felul acesta, precum: *a face pe cineva bucăți* (*bucățele, dăraburi*), *câlți, ciopârți, (mii și) fărâme, grămadă, pământ, praf, pulbere, scrum, țândări* = a-l bate, a-l tăia, a-l destrămă, a-l zdrobi, a-l omorî, a-l nimici, a-l distruge (cf. span. *hazer pedazos* sau *piezos*); *a face pe cineva cuc s tun* = a-l îmbătă; apoi, nefiind vorba de persoane: *a face noaptea zi* = a veghiă, *a face o afacere mușamă* = a o acoperi, mușamaliză, *a face burta tobă, capul calendar, chica topor, gura pungă s. leicuță, mâna puică s. otoboc, pielea cojoc s. piftii, spinarea tobă, urechea toacă* etc. După „a se face“: Se răsti la el din nou: Vin'aici! Cânele se făcù *mârcă* (D. Zamfirescu, Conv. lit. XXVIII 652). Băietanii s'au făcut *roată* în jurul unui mese (I. Ciocârlan, Sămănătorul II 98). Duduia se face *ghem* de frică (I. Adam, Rătăcire 235). S'a făcut *foc și pară* = s'a mâniat grozav. Alte exemple: Piatra tot a făcut *palanca* = der Hagel hat alles kurz und klein gehagelt (Jahresbericht IX, 228). Fac doi pași *întinsătură*, Sânt la tine'n bătătură (Jahresbericht VIII, 307). Un exemplu ca: Adă mâna *găvan*, că-l prinzi ca 'n plasă (Adam, Sybaris 189), poate fi o prescurtare din *mâna făcută găvan*. Tot astfel: Pune o mână [făcând-o] *streașină ochiului*, iar cu cealaltă băjbăe la rădăcina popușoiului (I. Ciocârlan, Pe Plaiu 70). Aprodul Purice se pusese (= punându-se se făcuse) *piuă* ca Ștefan cel Mare să încalce calul (Delavrancea, Hagi-Tudose 91). Gura mare a cucoanei Vesticăi se întinde până la urechi într'un răs mut, apoi se strânge [făcându-se] *pungă* (N. Beldiceanu, Săm. III 169). L-a dumicat [făcându-l] *bucățele*. (Delavrancea, Hagi Tud. 105).

În construcții cu acuzativ dublu, al doilea acuzativ fiind predicativul propoziției, intră în mod firesc în categoria adver-

belor. În „a făcut florile grămadă“, *grămadă* nu mai răspunde la întrebarea „ce le-a făcut?“ ci „cum le-a făcut?“ Existând, pe de altă parte, în limbă, simțul pentru comparațiile eliptice (*grămadă* = ca o grămadă, în formă de grămadă), s'au întrebuintat, și după verbe intransitive, substantive predicative în funcție adverbială, ca o determinare a subiectului: florile au căzut *grămadă* = au căzut una peste alta, formând o grămadă.

Acest uz e foarte răspândit în românește: Copiii... se joacă prin șanțuri și, din când în când, câte unul stă *băț* în mijlocul drumului (R. Cioflec, Săm. IV 171). Mistreții..., pufnind fioros, dau *buluc* la vale (I. Adam, Rătăcire, 265). Se prind de mâni și se desprind, S'adună *cerc* și iar se'ntind (Coșbuc, Bal. și Id. 21). Se ridicau în picioare sfioși, stau câteva clipe *copăcel* și râdeau mulțumiți de ei înșiși (C. Sandu, Săm. IV 86). A strâns-o *ghem* (Agârbiceanu, Luceafărul IV 111). Se înroșise *gotcă* (I. Adam, Nenoroc). Impiedecându-se d'un bostan... cade *mal* peste... copilași (Vlahuță, Săm. I 387). Stau gunoaietele *morman* în băutura pustie (Vlahuță, Săm. I 81). Umblă *prâsnel* în toate părțile (N. Beldiceanu, Săm. III 169). Vine peștele *puzderie* (Crărescu, Spirca 45). Il vedem cum aleargă *săgeată* în partea aceea (Agârbiceanu, Luc. III 104). *Șuvoaie* curg grăunțele în saci (C. Sandu, Săm. II 680). — Unele din aceste substantive nu se mai întrebuintează decât în funcțiune adverbială sau sânt aproape necunoscute în altă funcțiune, de ex.: *boacă* (numele unui mineral) se aude mai ales în locuțiunile: *a fi*, *a se face*, *a îngheța boacă* = tare, ca osul (exemple în Dicț. Acad.); *busna* numai în expresia: *a da busna* = a intra, a se repezi năvălind pe neașteptate (ibid.)¹; *ciotcă* numai în expresia: *a se așeză*, *a se trânge ciotcă* = în număr mare, mulțime; *lipcă* (bulg. *lěpka* e planta lipicioasă *Galium*

¹ Cuvântul acesta pare a fi fost adjectiv, derivând din ung. *buszma* „bădăran, prost“: *a intra busna în casă* ar însemna deci la origine: „a intra în casă ca un bădăran“. O altă explicare etimologică ar rezulta din următorul exemplu: Am scos de la brâu măciucile ghintuite și ne-am repezit *buziș* în ei. Păraiau măciucile în lăncile lor și dăm *buzna* printre ele. (Cosmovici, Săm. I, 37). *Busna* ar putea fi o contaminare între *buziș* și *rasna*. Cum însă există și varianta *busta* (cf. Dicț. Acad), etimologiile aceste devin îndoielnice și ne-am putea gândi la lat. *busta*, pluralul lui *bustum* (de la *buro = uro). În acest caz expresia originală ar fi putut fi: *a lăsa un loc-busta* „ars, făcut morminte“, mai apoi *a da busta* „a năvăli pârjolind șă pustiind“. În forma *busna* a putut să se amestece *rasna* sau alt cuvânt.

aparine) numai în construcții ca *a se ținea*, *a rămânea lipcă* = a se ținea lipit, scaiu, *a ședea lipcă* = a se lipi la cineva pe care-l vizitezi etc. (cf. Tiktin, Dicț. rom.-germ.); *pop* (= stâlp), cunoscut în unele regiuni numai în expresia: *a sta pop* s. *popușor* = drept: [lepurele] se ține pe șezut așa *popușor*, prinzându-și botul între labelle dinainte (I. Adam, Rătăcire 281). — Adesea aceste substantive se desfac de legătura lor cu predicatul și apar independente, ca adverbele modale, une-ori chiar cu o funcțiune interjecțională: A pus să-i puie șaua pe cal și a plecat turbat la Obaia, *brânci* (= direct) la Doca acasă (C. Sandu, Săm. IV 13). Apoi se grămădesc, *broască* (= à plat ventre) la pământ (Delavrancea. Intre vis și viață 10). Robu ca după o cale fără popasuri, *grămadă*, se trânteste cu brâncile pe iarbă (V. Cioflec, Robu)¹. De unde vin atâția [mistreți]... Dumnezeu știe!... Prin prejur, pe lanuri, *pârjol!* (Sadoveanu, Săm. II 603). S'a dus să 'ncarce niște ciocani la târlele Măgurenilor. *Vânt* (= repede, furtunos ca vântul) spre târle! (C. Sandu, Săm. IV 13). De oftat ce oftaiu *joc* Stătă soare'e pe loc (Popular). Luat de mânia de apă a Trotușului, care venea *prăpădul pământului* (Săm. I 325). Tot astfel compuse ca *claipe peste grămadă* „unul peste altul“, *val-vârtej* „rostogolindu-se“, și mai ales repețiri ca *bucăți-bucăți* (cf. sic. lu tagghia *pezza-pezza*), *cete-cete*, *felii-felii* (cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* III § 133).

Existând expresia *a legă burduf* (= strâns ca un burduf) s'a putut zice și *legat burduf*. Tot astfel: Mânile îmi erau înghețate *boacă* (Vlahuță, Clipe 40). Oamenii strânși *ciotcă* (C. Sandu, Drum și popas 39). Cu mânil făcute *lingură* (Delavrancea, Intre vis și viață 193). Un coperiș nou de trestie, cu strășinile retezate *linie* (Agârbiceanu, Luc. III 175). Domnul Nae, bătut *măr*, scăpă din mânil lui (N. Beldiceanu, Săm. III 266). Cu părul revărsat *potop* pe umerii ei albi (C. Sandu, Drum și popas 53). Te-or află înțepenit *stan* (Agârbiceanu, Luc. III 102). Cu coama ridicată *țepi* (Sadoveanu, Săm. II 793). În poezia populară avem chiar: La coșarul dărâmat Stă boierul răzimat, Numai *aur* îmbrăcat (Teodorescu, Poezii pop. 326)². Astfel a crescut numărul acelor

¹ Cf. iar printre crângi albele neguri dormeau, *grămezi de somn învinse* Ca niște păsări urlașe ce dorm cu aripile'ntinse (D. Anghel, Amintire).

² În *spălat fulg* poate s'a păstrat vechiul adjectiv *fulgus, -a, um (cf. Dicț. Acad. s. v.),

comparații eliptice care se exprimau prin juxtapunerea unui substantiv pe lângă un adjectiv spre a-l preciza și în același timp spre a exprima o gradație a lui: Un drăguț de armăsar gras *pepene* (I. Ciocârlan, Săm. II 585). Eră roșu *sfecă* (Agârbiceanu, Luc. III 103). Galben *grângurel* (Dicț. Acad.). Singur *cuc* etc. Interesant e exemplul: Trei mii de pogoane de pământ gras ca un tui, negru-*păcură* (C. Sandu, Săm. IV 5), în care comparația eliptică urmează imediat după comparația cu particula „ca”. Instructiv pentru *tun* = „tare beat” e exemplul următor: Erau trei lipoveni pescari: doi nu așa de beți, dar al treilea *tun* (Crărescu, Spirca 36). Și între aceste exemple găsim substantive care de altfel s’au pierdut sau nu prea sânt cunoscute în limbă, de ex. alb-*colilie* (planta „*Stipa pennata*”), alb-*helge* (= nevăstuică, din ung. *hölgy* „damă”), negru-*pece* (expresie în care s’a mai păstrat lat. *pix, picem*), frumoasă-*coz* (< turc. *koz* „atout”), ud-*leoarcă*, din care s’a desfăcut un adjectiv *leoarcă* „ud de tot”: Pe copil l-au ridicat mort, cu capul zdrobit și *leoarcă* de sânge (Delavrancea, Hagi-Tud. 104). După construcții ca „grozav de bătrân” etc. avem și: Avea cămașă lungă, totdeauna *pământuț* de neagră (Cercel, Săm. III 457). Cucoana Vastica e *Dunăre* de mâniaoasă (N. Beldiceanu, Săm. III 167). Am mâncat pe fugă, în bocetele sparte ale unei cântărețe, *spaimă* de sulemenită (Vlahuță, Săm. I 24).

În sfârșit, după *a bate pe cineva* [făcându-l] *lat* s’a putut zice și: Il aflaiu dimineața bătut *lat* (Agârbiceanu, Luc. III 176). Astfel de construcții au mărit numărul comparațiilor eliptice născute prin juxtapunerea a două adjective, frecvente și în celelalte limbi romanice, precum: beat *mort* (franc. ivre-mort) = mort de beat, plin *ras* (ital. riempir raso), dator-*vândut* etc.

Am împărțit, în cele precedente, exemplele după categorii gramaticale, deși această împărțire e mai mult exterioară decât de fond. Une-ori nici nu se poate face. Astfel într’un exemplu ca: Motozul s’așează *covrig* cu spatele la vreascul care licărește (I. Ciocârlan, Pe Plaiu 29), deși *covrig* e legat de verbul „se așează”, el determină de fapt substantivul „spatele”. Și mai evident apare acest lucru în exemplul: Suspinând spre el s’apleacă, boabe mari din ochi curg *rouă* (A. Mândru, Săm. IV 173), în care *rouă* se rapoartă la „boabe”, iar nu la „curge”. Cât de greu și chiar nefiresc e uneori să faci distincția după categorii gramaticale se vede din alăturarea următoarelor două exemple: Cade *mototol* pe

scândurile reci ale bisericii (Săm. I 327), dar : S'a pălit codru pe poală, Cade frunza *mototoală* (Jahresber. VIII 289).

În definitiv, în toate aceste cazuri avem a face cu același fenomen sintactic de juxtapunere, care este în primul rând de natură stilistică : voind să fie evocativ, vorbitorul nu întrebuințează o construcție completă, ci una eliptică. El nu se adresează la rațiunea ascultătorului, ci face apel la puterea lui de imaginație. *Negru ca un corb* e atât de banal, încât nu mai e evocativ ; *negru corb* devine plastic prin scurțimea construcției și prin neobicinuitul ei. Tot așa : *s'a dus ață* e mai expresiv decât „s'a dus drept ca o ață întinsă“ și decât construcțiile cu prepoziții cum le avem bunăoară în franc. „il a dormi plusieures heures de fil sau à la filée“¹. Când zic : *Călărețul trece iute ca glonțul împușcat*, am netezit atât de mult drumul pe care are să mă urmărească cetitorul, încât el va luneca cu gândul prea repede și aproape neatent pe acest drum ; când însă poetul zice : Prin albe neguri trece *glonț*, el silește pe cetitor să întregească singur fraza prin acel „iute ca un . . .“ care îl silește să se oprească o clipă la imagine. În sfârșit, când în loc de a zice *se duse glonț*, Delavrancea (Hagi Tudose 153) întrebuințează *se duse pușcă la gard*, întregirea pe care trebuie s'o facem acestei imagini e și mai amplă : „iute ca glonțul din . . .“.

Limba română face mare uz de această libertate a comparației eliptice, îmbogățindu-se neîncetat cu expresii nouă și plastice. Posibilitățile de comparație fiind aproape nelimitate vedem adesea cum același verb poate avea ca adverb mai multe substantive și cum același substantiv poate să determine mai multe verbe sau adjective. Astfel, spre a exprima ideea de „strâns“ în legătură cu verbul „a lega“ se poate zice, cu diferite nuanțe de înțeles : Puseră mâna pe lancu și pe alții și-i legară *burduf* (C. Sandu, Săm. IV 10), sau : Haiducii au tăbărit pe mine și m'au legat *fedeleș* (id. ib. IV 13), sau : L-au legat *cobză* și l-au trântit în fundul trăsorii (I. Adam, Rătăcire 201). Invers, substantivele *buștean*, *glonț*, *șintă* sau *tun* pot evoca o mulțime de idei, care se reflectează în construcții adverbiale ca următoarele : Baba a durmea *buștean* (Agârbiceanu, Luc. III 177). Când ni-am

¹ Intocmai ca la noi, la Albanezi : *ketşen djali fit nde haziné* (Pedersen, 125) „sare băiatul *ață* (cf. germ. schnurrgrad) în vistierie“.

descleștat degetele de pe grumazii hoțului, acesta a căzut *buștean* la pământ (C. Sandu, Săm. II 649). Dar un glonte l-a trântit *buștean* la pământ (id. Drum și popus 50). De-i mai zăbovi un an Mă găsești neagră *buștean* (Popular din Vâlcea). Prin albe neguri trece *glonț* (I. Bârseanul, Mirele mort). Târziu o zăresc cum ca de *glonț*, ca fulgeretă (C. Sandu, Drum și popas 45). Se întoarce *glonț* la stână (St. O. Iosif, Pinte). Lumea îi ținea calea..., dar el... trase *șintă* în casă (I. Ciocârlan, Săm. III 140). Se opri și se uită *șintă* la țigan (Sadoveanu, Săm. II 620). Ficiorul privea din ce în ce *mai șintă* la cadra atârnată de părete (Conv. lit. XXXVII 590). Dunărea amorfise, *înghețase tun* (C. Sandu, Săm. III 762). E sănătoasă *tun* (V. Pop, Săm. III 310). Beat *tun*.

Completarea comparației eliptice poate fi cu mult mai complicată decât în cele mai multe din exemplele citate, în care ne putem mai totdeauna ajuta cu un „ca”. Sufletul nostru e capabil să se transpună în cele mai subtile și nelogice asociații de idei ale celui ce ne vorbește, când acesta face apel la puterea noastră de intuiție, și a face cu el cele mai bizare sărituri. Astfel Delavrancea (Între vis și viață 178) întrebuițează: *înghețat vargă*, expresie care nu mai poate fi tălmăcită printr'un simplu „ca”, ci trebuie explicată prin „înghețat atât de mult, încât tremură ca varga”. Tot astfel: Il leagă *nod* (= înnodând funia), îl vâra supt pat (Adam, Rătăcire 281). Cu ciomege se duceau *năvală* (= dând năvală) spre pădure (Delavrancea, Între vis și viață 220). Il lăsă *pomuşor* (= stând drept ca un pom mic) în picioare (I. Adam, Sybaris 123). Acum treaba mergea *strună* (= mergea într'una, propriu: întins ca o strună) (Crărescu, Spirca 45). Ploaia curgea *pânză* (= deasă ca o pânză) (V. Florescu)¹. Uneori, ne mai fiind evident tertium comparationis, analiza acestor construcții moștenite nu mai e clară pentru noi: Copilul *gol pușcă* (Delavrancea, Hagi Tudose 251). Cana *plină ochiu* (G. Stoica, Luc. III 80)². Ascultară *teacă* de pământ migala de șuerături (Dela-

¹ Se zice și *venea pânză* = întins. Instructiv e exemplul următor, în care în loc de un substantiv întrebuițat adverbial, avem două, formând o gradație: Cine-a murit în templu-acesta sfânt De cade *pânză* ceața — un *șinfoliu*? (Nanu, Toamnă).

² Se zice și *plin pândă'n ochi*, Pentru o expresie analogă la Francezi .cf. DR. III, 825.

vrancea, între vis și viață 220). Alteori metafora care e la baza astorfel de expresii o întrezărim prin comparații cu alte limbi, cum e de exemplu sensul de „stagnare“ (lat. *stagnum*) a expresiei „lucrul a rămas *baltă*“.

Din punct de vedere lingvistic ar fi interesant de urmărit în ce măsură aceste inovații individuale de natură stilistică devin bun comun. Această chestiune ne-ar duce însă prea departe, pentru că ar trebui s'o urmărim și în textele noastre vechi, unde ele, deși mai rare, se găsesc totuși, de ex.: Vădzuiu pre spurcătul suindu-se *bour* (Dosoftieiu, Psalt. 125). Scopul mi-a fost numai să arăt că întrebuițarea substantivului *labes* în funcțiune adjectivală este în spiritul limbei române, în care există o tendință foarte pronunțată de a face uz cât mai amplu de comparațiile eliptice. Ca să ilustrez aceasta, am scos din rafturi fișe vechi, culese acum douăzeci și mai bine de ani, când problemele stilistice mă preocupau cu deosebire. Materialul ce-l dau nu are pretenția de a pune chestiunea într'o lumină nouă¹; el are însă meritul de a fi omogen, fiind cules aproape tot tocmai în epoca când limba noastră literară se premenea printr'o apropiere voită de graiul popular: din anii când Delavrancea își publică într'o ediție revăzută proza sa, când Vlahuță se îndrepta spre subiecte scoase din viața de la țară, urmat de tinerii prozatori talentați grupați în jurul „Sămănătorului“ și „Luceafărului“. Caracterul popular al acestor expresii reiese și din faptul că unele din aceste substantive adverbiale, nefiind recunoscute etimologiceste, sânt introduse de scriitori cu rostirea dialectală; Domnul Nae țace *chitic* (N. Beldiceanu, Săm. III, 199). Au stat acolo *chitic*, ascultând cum trosnea stuful (Aldea, Săm. II 284).

Iicări, Iicuriciu.

Pentru simțul limbei române, *licări* stă în legătură etimologică cu *luci*. Aceasta cu atât mai mult, cu cât există în românește o seamă de verbe în *-ări*, ca bălăcări, blotocări, clătări, ciupări, frunzări, gustări, lingări, slugări, văicări, cu o nuanță de sens iterativă, încât *licări* a putut fi interpretat ca „a luci din când

¹ În notele mele bibliografice găsesc: „Urban—Jarník, *Sprachliches aus rum. Volksmärchen* p. 21 ș. u * Regret că nu mi-a fost posibil să-mi procur această scriere, care de sigur mi-ar fi dat posibilitatea să-mi completez materialul cu exemple scoase din povești populare. Cf. și L. Spitzer, DR. IV, 660.

în când“. Din această cauză Meyer-Lübke REW. No. 5144 îl consideră ca un derivat din *lucoare* < *lucor, -orem. Prefacerea lui *u* în *i* este însă atât de neașteptată în poziția aceasta, încât Tiktin DRG. îl crede „wahrscheinlich urverwandt mit lat. *lucere*, gr. *λευκός*, deutsch *Licht*“, iar Giuglea DR. III 1090 îl desparte cu totul de lat. *lucere* și-l apropie de germ. *lenk-*.

Cred că legătura etimologică cu *luci* s'a ivit în simțul limbii printr'o apropiere ulterioară. La origine *licări* nici nu pare a fi avut înțelesul pe care îl dăm astăzi cuvântului. Astfel în „Revista critică-literară“ III, 159 verbul e explicat: „mă mișc iute“ și se adaugă că se zice „despre peștișorii cei mici ce se țin încoace și încolo în apă“, iar în revista „Ion Creangă“ II 219 cetim: *ălui copil începù să-i licăre inima în piept de frică*, deci *licări* e întrebuițat cu înțelesul de „a palpită“. Se pare deci că în expresia curentă *flacăra licărește* (sau *licăre*) înțelesul original al verbului era „se mișcă încoace și încolo“; numai prin faptul că acest verb s'a întrebuițat mai adesea în legătură cu substantive ca „flacăra, lumină, foc“, el a fost contagiât, din punct de vedere semantic, de acestea, încât a început să aibă sensul germanului „flimmern“, care cuprinde cele două idei, de „lucire“ și de „mișcare“ sau de „sclipire intermitentă“¹. S'a întâmplat deci același caz ca la al nostru *aprinde*, care la început exprimă numai o nuanță a lui „prinde“ și numai în urma faptului că verbul s'a întrebuițat mai ales în legătură cu substantivele „foc“ sau „flacăra“ (*flăcările au aprins casa* = au ajuns casa și au luat în stăpânire partea ei cea mai apropiată) a ajuns să însemneze „începutul arderii“ (cf. Din perspectiva Dicționarului, Cluj 1922, p. 14—15, unde se dau și alte exemple de asemenea „contagiuni“). De sigur că apropierea, prin etimologie populară, de *luci*, a grăbit fixarea verbului în această direcție semantică, încât s'a putut vorbi mai târziu și de *licărirea* (= lumina fosforescentă a) *putregaiului* (Slavici, Nuvele II 190).

Dacă găsim pentru *licări* sensul mai vechiu de „a se mișca repede“ (ca peștișorii în apă, ca inima care palpită de frică), atunci nu e greu să admitem ca sens original pe cel de „a face o mișcare curgătoare“ și chiar „a curge, a fi fluid“. Acest sens

¹ Aceste două idei apar împreună și în alte limbi, cf. grec. *αόλος* „sich leicht drehend“ și „schillernd, blinkend“, lat. *micare* „zittern“ și „funkeln schimmern, blinken, blitzen“. Asupra acestor analogii mi-au atras atenția d-nii N. Drăganu și C. Diculescu.

ne duce la lat. *liquere* „a fi fluid“, din care e derivat abstractul *liquor* „fluviditate“, de la care s'a putut derivă un *liquorare „a se scurge ca o fluiditate“. Forma *licură*, care corespunde celei latine, o întrebuițează la noi Odobescu (*Licură un foc de paie*, Op. compl. I 144/29) și Coșbuc (*Licură'n candeli uleiul*. Aeneida 111/1) și o găsim, ca *alicură* și în poezia populară (*ved'-on foc al'icurând* Alexics, Lit. pop. I 40/13). Prin apropiere de *flăcără* (cf. și cele arătate în DR. III 671 despre schimbul între *-ur-* și *-ăr-*) s'a putut naște forma *licără* și apoi, cu cunoscutul schimb între conj. I și IV (DR. I 221, III 676), *licărl*.

Trecerea de sens de la „a curge“ la „a străluci“ o găsim la verbul *liquere* și în latinește, unde verbul acesta se întrebuițează, mai des chiar decât cu înțelesul de „flüssig sein“, în accepțiunea figurată de „hell, klar, einleuchtend sein“; de asemenea *liquor* e tradus de Georges prin „Flüssigkeit“ și prin „Klarheit“. Imaginea care stă la baza acestei desvoltări de sens este cea a apei cu reflexe în curgerea ei: însuși cuvântul *apă* are la noi înțelesul de „reflex, sclipire, luciuri ce se arată în lumină pe un obiect neted“: *mătasea, tăiușul unei arme, părul face ape* = sclipește (exemple în Dicț. Acad.). *Ochii licăritori* (Sadoveanu, Povestiri 17) sânt deci „ochii cu reflexe de lumină“, întocmai ca *diamantul cu ape*.

Faptul că familia verbului *liquere* s'a păstrat în românește cu acest înțeles ce s'a desvoltat încă pe teren latin, pe când în celelalte limbi romanice — unde cuvântul e destul de rar — din sensul de „lichid“ s'a născut cel de „a topi“ și, ca substantiv, „untură“, nu trebuie să ne înstreineze. În romania de est, ajunsă de timpuriu în altă sferă culturală decât cea de vest, sensurile cuvintelor latine au evoluat adesea în direcții cu totul diferite de cele pe care le întâlnim în apusul romaniei. Exemple am dat în *Locul limbei române între limbile romanice* p. 30 ș. u. și, acum în urmă, în *Studii istroromâne* II §§ 299—300¹.

Cuvântul *licuriciu*, care se găsește și la Aromâni (*licurič*) și este termenul cel mai general pentru insectul numit în unele părți și „viermușor“, „gândac scânteios“ sau „vierme lucitor“, e, pentru simțul etimologic al fiecărui Român, un derivat deverbal (de felul lui *fluierticiu, păcăliciu, pogoniciu*) din *licărl*. Așa-l con-

¹ Dacă etimologia propusă aici este justă, atunci încercarea lui E. Herzog, de a derivă pe *lepădă* din *liquidare* DR. I, 220 ș. u. devine mai puțin verosimilă.

sideră și Tiktin DRG. s. v. și n'am avea nici un motiv să ne îndoim de această etimologie, dacă izvoarele din care limba noastră s'a îmbogățit nu ne-ar indica și alte posibilități de a explica acest cuvânt.

Licuriul, pentru care popoarele romanice au derivate de la cuvinte ca *lucere*, *lucerna*, *lux*, *candela*, *luna* (REW. 1578, 2384, 5136, 5137, 5190), se numește, în Italia meridională, cu un compus din *culus* și *lucere* (REW. 2384), probabil ca un decal linguistic după grec. κωλοφωνία (cf. Rohlfs, *Griechen und Romanen in Unteritalien* 47 n. 2). Un astfel de compus (cf. calabr. *culilúccia*) a putut exista și în limba română, asemănătoare în atâtea privințe cu dialectele italiene de sud; n'ar fi exclus ca dintr'un *curiluciu să se fi născut, printr'o metateză provocată de o apropiere ulterioară de *licări*, actualul *licuriciu*. Această explicație mi-a *licărit* în minte studiind cazurile de metateză silabică în românește (cf. DR. III 380); dar nu e oare cazul a spune despre ea: *non liquet*?

Mai ademenitoare e apropierea etimologică făcută de Cihac II 669, cu alb. *l'akurik'* „liliac“. Din punct de vedere formal e știut că unui *k'* albanez îi corespunde, în elementele vechi, un *č* (cf. *ceafă* și chiar *ariciu*, alb. *irik'* < *ericus*), iar un *lăcuriciu* putea ușor deveni *licuriciu* supt influența lui *licuri*. Cuvântul albanez îl aduce G. Meyer AW. 236 în legătură cu *l'akur* „gol“, citând, pentru sens, analogia franc. *chauve-souris*. N. Jokl îmi scrie că deși pentru alb. *l'akur* are altă explicație etimologică — îl aduce în legătură cu lat. *lacer* „zdrențuit“, gr. *λακίς* „zdreanța“ etc. — crede totuși cu G. Meyer, că *l'akurik'* e derivat din acesta, cu sufixul productiv *-ik'*, și mai găsește o analogie semantică și în ceh. (de dialectal) *holý pták* „liliac“ (propriu zis „pasăre goală“). Trecerea de înțeles de la „liliac“ la „licuriciu“ nu e grea de explicat, dacă ne gândim la speciile de licurici zburători („Johanniskäfer“) și mai ales dacă ținem seama că la Aromâni însuși corespondentul lui „liliac“ al nostru, *l'u'ac*, e sinonim cu *licurič*¹.

Sextil Pușcariu.

¹ Cuvântul *liliac* stă în legătură cu slav. *lelěljq*: rut *lel'ljaty* „schaukeln, wiegen“, bulg. *lěl'am* „wiege“, sârb. *lel'jam* „wiege“, n.-slov. *lelejanje* „fluctus“ (cf. *fluctulare > rom. *flutură*!), rut. *lel'itka* „Rauschgold“ (= rom. *fluturi*), *tětyk* „Schmetterling“ (fluture), *lel'ák* „Fledermaus“ (= *liliac*), bulg. *lilikána*, id., sârb. *l'iljak*, id. Berneker, SEW. 699. — O încercare de a explica cuvântul *licurici* din greceasca veche face acum Diculescu în acest volum p. 459—49.